

Tastbare liefde

Relaties en seksualiteit bij jongeren met een visuele beperking

Master-these Orthopedagogiek, 2008

Faculteit Psychologie en Pedagogiek

Vrije Universiteit te Amsterdam

Leonie Tielen

Studentnummer: 1392182

Begeleidster: Dr. S. Kef

Tweede beoordelaar: Drs. A. M. Willemen

vrije Universiteit

amsterdam

Inhoudsopgave

Abstract	3
1. Inleiding	4
1.1. Blindheid en slechthoortheid	5
1.2. Seksualiteit en relaties in de adolescentie	6
1.2.1. Vriendschappelijke relaties	6
1.2.2. Dating en relaties	8
1.2.3. Seks	11
2. Onderzoeksopzet	15
2.1. Doel en vraagstelling	15
2.2. Selectie en samenstelling onderzoeksgroep	15
2.3. Methoden	16
2.4. Samenstelling van de vragenlijst	17
3. Resultaten	19
4. Discussie	32
4.1. Beantwoording van de vraagstelling	32
4.2. Aandachtspunten huidig onderzoek	38
4.3. Aanbevelingen voor de toekomst	39
5. Literatuur	41
Bijlage 1: Brief	46
Bijlage 2: Interview	47
Bijlage 3: Tabellen	59

Abstract

In dit onderzoek is dating, relaties en seksualiteit bij jongeren met een visuele beperking nader bestudeerd. Deze jongeren ondervinden in verschillende mate invloed van hun beperking op het gebied van relaties en seksualiteit, maar er is weinig onderzoek gedaan bij deze doelgroep. In het onderzoek werd bestudeerd wat de verschillen en overeenkomsten zijn tussen jongeren met en zonder een visuele beperking. Ook werden de resultaten vergeleken met een onderzoek uit 1998. Doordat in het onderzoek zowel jongeren die blind zijn als jongeren die slechtziend zijn ondervraagd werden, was het eveneens mogelijk de plaats van slechtziende jongeren in vergelijking met zowel goedziende als blinde leeftijdsgenoten te achterhalen.

Bij 88 jongeren van 16 tot 25 jaar (gemiddelde leeftijd van 20,2 jaar) is een telefonisch interview afgenomen. De resultaten laten zien dat er duidelijke verschillen zijn tussen jongeren met en zonder een visuele beperking: de jongeren met een visuele beperking hebben minder ervaring met dating en seksualiteit en doen deze op latere leeftijd op. Dit betreft voornamelijk de ervaringen waar een partner voor nodig is. Bij ervaringen die alleen betrekking hebben op de adolescent zelf, zoals gevoelens en masturbatie, is geen verschil met goedziende leeftijdsgenoten gevonden. Vergeleken met tien jaar geleden kan gesteld worden dat de adolescenten die blind zijn vaker en eerder seksuele ervaringen opdoen, hoewel dus nog steeds minder en op latere leeftijd vergeleken met goedziende jongeren. Jongeren die slechtziend zijn nemen een middenpositie in tussen hun leeftijdsgenoten die blind zijn en hun goedziende leeftijdsgenoten. Waarbij zij wel meer lijken op de eerstgenoemde groep. Voorzichtig kan gesteld worden dat hoe meer de adolescent kan zien, hoe meer ervaring zij hebben op het gebied van relaties en seksualiteit.

1. Inleiding

In de adolescentie verandert er voor jongeren veel op het lichamelijke en relationele gebied. Ze krijgen te maken met meer seksuele gevoelens en een vergrote interesse voor de andere sekse. In deze periode doen jongeren ook veelal hun eerste ervaring op met relaties en het hebben van intiem contact. Het huidige onderzoek wil zich richten op hoe jongeren met een visuele beperking zich op dit gebied ontwikkelen en de overeenkomsten en verschillen met goedziende leeftijdsgenoten bestuderen.

Aan een relatie gaat meestal een periode van flirten en afspraakjes vooraf. Deze periode verloopt voor jongeren met een visuele beperking minder vanzelfsprekend dan bij goedziende leeftijdsgenoten (Van Berlo & Kef, in press). Een voorbeeld is de mobiliteit. Jongeren met een visuele beperking zijn deels afhankelijk van anderen om ergens te komen, met als gevolg dat zij minder activiteiten ondernemen dan goedziende jongeren. Daarnaast zijn uitgaansgelegenheden zoals discotheken, de ontmoetingsplekken van veel jongeren, meestal donker. Ook verloopt de communicatie bij deze jongeren minder makkelijk. Ongeveer tweederde van de totale communicatie tussen mensen betreft niet dat wat we daadwerkelijk zeggen, maar juist de non-verbale communicatie (Gamble & Gamble, 2005). Deze non-verbale communicatie bestaat uit intonatie, gezichtsuitdrukkingen en oogcontact. De meeste jongeren die blind en slechtziend zijn kunnen waarschijnlijk veel informatie halen uit de manier van spreken, maar het aflezen van gezichtsuitdrukkingen of het maken van oogcontact is voor hen niet of nauwelijks mogelijk. Terwijl juist oogcontact de manier is waarop de meeste goedziende adolescenten hun eerste stap zetten in het contact maken met de andere sekse.

Maar ook als jongeren die blind of slechtziend zijn eenmaal iemand hebben ontmoet zijn er verschillende factoren om rekening mee te houden. Door verschillende media, zoals televisie en tijdschriften hebben de meeste goedziende jongeren tegen de tijd dat zij hun eerste relatie krijgen zich al een beeld kunnen vormen over hoe partners met elkaar omgaan. Ze weten bijvoorbeeld hoe je elkaar kan omhelzen en hoe je iemand zoent. Ook leren zij indirect wat wel en niet kan in het openbaar. Jongeren met een visuele beperking beschikken in mindere mate over deze kennis (Schep, 1998).

Hoewel het duidelijk is dat voor jongeren met een visuele beperking de periode van daten en verkering minder gemakkelijk verloopt dan voor hun leeftijdsgenoten, is er zeer weinig informatie bekend over de seksuele ontwikkeling van deze jongeren. Het huidige onderzoek wil zich gaan richten op zowel de kwantitatieve gegevens als de beleving van de seksuele ontwikkeling bij deze jongeren.

Eerst zullen de definities van blindheid en slechtziendheid besproken worden. Vervolgens zal in de tweede paragraaf ingegaan worden op vriendschappelijke relaties, aangezien vriendschappelijke relaties een basis vormen voor (toekomstige) romantische relaties. Daarna zal aandacht geschonken worden aan dating en relaties. In de derde subparagraaf wordt ingegaan op de seksuele ervaringen. De algemene seksuele ontwikkeling in de adolescentie zal beschreven worden, samen met wat er momenteel bekend is over deze ontwikkeling bij jongeren met een visuele beperking.

1.1. Blindheid en slechtziendheid

Alvorens aandacht te schenken aan de sociale en seksuele ontwikkeling is het van belang eerst blindheid en slechtziendheid te definiëren. Bij een ziend persoon is er sprake van een normale gezichtsscherpte van 100% of meer en het gezichtsveld, het beeld dat men kan zien zonder hoofd of ogen te bewegen, is ongeveer 140 graden horizontaal en 80 graden verticaal (Kollin, 1993). Indien er sprake is van slechtziendheid dan is de gezichtsscherpte minder dan 30%. De details die een goedziend persoon op tien meter afstand ziet, ziet iemand die slechtziend is pas vanaf drie meter of minder. Is er een gezichtsscherpte van 5% dan wordt de term blindheid gehanteerd. Wat betreft het gezichtsveld; er is sprake van slechtziendheid wanneer deze kleiner is dan 30%, maar is het gezichtsveld kleiner dan 10% dan spreekt men over blindheid (NOG, 2004). Dus hoewel personen die slechtziend zijn meer visuele mogelijkheden hebben, zijn zij wel door hun aandoening beperkt. De groep met slechtzienden is groter en meer heterogeen dan de groep personen die blind zijn (NOG, 2004). 1% à 2% van de volwassen heeft een visuele beperking, bij kinderen ligt de prevalentie op 0,1% à 0,2% (Melief & Gorter, 1998).

Aan een visuele beperking kunnen tal van oorzaken ten grondslag liggen (Gringhuis, Moonen & Van Woudenberg, 1996). De beperking kan vanaf de geboorte aanwezig zijn, maar kan ook op latere leeftijd zijn ontstaan. Daarnaast kan het gaan om een stabiele of progressieve aandoening. Deze factoren kunnen van invloed zijn op welke, en in welke mate, gevolgen worden ervaren. De visuele beperking kan ontstaan door een afwijking op veel verschillende plekken. Deze kan zich voordoen in het hoornvlies, de oogbol of het netvlies. Het kan echter ook zijn dat aan het oog zelf niets mankeert, maar dat de oogzenuw niet goed functioneert. Er is ook een groep waarbij de afwijking veroorzaakt wordt in de hersenen. Soms is de visuele beperking onderdeel van een verstandelijke beperking of een syndroom.

1.2. Seksualiteit en relaties in de adolescentie

In deze paragraaf zullen eerst de vriendschappelijke relaties van jongeren met een visuele beperking afgezet worden tegen de vriendschappen van hun leeftijdsgenoten. Daarna worden het daten en romantische relaties besproken en in de laatste subparagraaf zal aandacht worden geschonken aan de seksuele ontwikkeling van jongeren zonder en met een visuele beperking.

1.2.1. Vriendschappelijke relaties

De adolescentie wordt onder andere gekenmerkt door een vergroting van het sociale netwerk en hechte vriendschappen worden belangrijker (La Greca & Prinstein, 1999). Behalve het samen tijd doorbrengen en het doen van activiteiten, heeft een vriendschap meer functies. Vrienden worden tijdens de adolescentie de voornaamste bron van steun, vooral in stressvolle situaties (Berndt & Keefe, 1995). Daarnaast dragen vrienden in belangrijke mate bij aan het zelfbeeld (Furman & Buhrmester, 1992) en heeft de acceptatie van leeftijdsgenoten een sterke invloed op de psychologische ontwikkeling (Harter, 1997). Ook bieden vrienden elkaar emotionele ondersteuning en geeft het de mogelijkheid tot het ontwikkelen van persoonlijke relaties (De Wit, Van der Veer & Slot, 1995). Hierdoor vormt vriendschap een basis voor (toekomstige) romantische en intieme relaties. De sociale vaardigheden die een jongere in een vriendschap opdoet, kunnen toegepast worden in toekomstige (romantische) relaties. Eveneens leren jongeren door hun vriendschappen de rituelen die gepaard gaan met daten, relaties (Rubin, 1985) en seks (Duck, 1991). Het is daarom interessant om in te gaan op hoe jongeren die blind of slechtziend zijn omgaan met vriendschappelijke relaties en hoe hun sociale vaardigheden zijn ontwikkeld.

Huurre en Aro (1998) en Kef (1999, 2006) vonden dat de sociale netwerken van jongeren met een visuele beperking kleiner zijn dan die van hun leeftijdsgenoten, hoewel dit verschil bij Huurre en Aro niet significant was. Wel kwam uit hun onderzoek bij 54 Finse adolescenten dat deze jongeren minder vrienden en meer moeite hadden met het maken van vrienden. Dit wordt ondersteund door een onderzoek van Wolffe en Sacks (1997). Ook zij vonden dat jongeren met een visuele beperking harder moesten werken om hun vriendschap met ziende vrienden te behouden. Uit het onderzoek van Kef (1999), bij 316 adolescenten met een visuele beperking, tussen de 14 en 24 jaar, blijkt dat het netwerk van de respondenten gemiddeld uit 15 personen bestond, terwijl dit bij hun goedziende leeftijdsgenoten 20 personen betreft. In 2006 vond Kef dat het netwerk van de jongeren met een visuele beperking groter is geworden, van 14,6 naar 15,5, maar dit verschil is niet significant. De samenstelling van de netwerken komt in beide onderzoeken ook grotendeels overeen. Beide

keren was de samenstelling divers; zo noemde de jongeren vrienden, gezinsleden, clubgenoten, familieleden, medestudenten en collega's. 24% van de vrienden van deze jongeren hadden zelf ook een visuele beperking. Het grootste deel van het netwerk bestond uit vrienden, maar 60% van de onderzochten zou graag meer ziende vrienden willen hebben en meer mogelijkheden om met leeftijdsgenoten zonder een visuele beperking activiteiten te ondernemen. 8% van de jongeren uit het onderzoek zei geen vrienden te hebben, in de vergelijkingsgroep was dit slechts 3%. Opvallend was dat de adolescenten met een visuele beperking vaak oudere vrienden hadden, waarbij er zelfs verschillen van vijf jaar waren. Bij goedziende jongeren is dit verschil gemiddeld één jaar (Jones, 1985).

Uit het onderzoek van Kef (1999) kwam eveneens naar voren dat jongeren met een visuele beperking lager scoren op sociale competenties. Uit eerder onderzoek bleek al dat jongeren die blind of slechtziend zijn minder vaak contact maken met leeftijdsgenoten dan hun ziende klasgenoten (Kekelis & Sacks, 1992), dat deze jongeren significant meer tijd alleen door brengen en dat hun leeftijdsgenoten zonder een visuele beperking significant meer tijd door brengen in sociale activiteiten (Wolffe & Sacks, 1997). Eveneens brengen adolescenten met een visuele beperking minder tijd door met hun vrienden (Kalksma, 2005). Wel bellen, e-mailen en sms-en ze regelmatig. Activiteiten die samen ondernomen worden zijn meestal passief en voorgestructureerd. Actieve activiteiten worden door deze jongeren minder frequent ondernomen. Indien de jongeren een vriendschap hadden gehad die afgebroken was, had dit meestal niet of nauwelijks met hun visuele beperking te maken. Jongeren met een visuele beperking tevreden zijn over de steun die zij van vrienden ervaren (Kalksma, 2005; Kuivenhoven, 2007), dit terwijl zij minder steun ervaren dan de vergelijkingsgroep. Zij missen dit gebrek aan steun echter minder dan de vergelijkingsgroep dit zou doen (Kalksma, 2005).

Naast onderzoek naar vriendschappen in het algemeen, zijn er ook onderzoeken die zich meer richten op vriendschappen tussen *beste* vrienden. Rosenblum (1998) en Kuivenhoven (2007) vonden beide dat de adolescenten met een visuele beperking overeen komen in leeftijd met hun beste vriend(in), terwijl in het onderzoek van Kef (1999) bij algemene vriendschappen de vriend(in) over het algemeen een stuk ouder was dan de adolescent. Gemiddeld verschillen de beste vrienden drie maanden van elkaar (Rosenblum, 1998). Kuivenhoven (2007) vond daarnaast overeenkomsten voor geslacht, nationaliteit, opleiding en hobby's.

Hoewel uit het onderzoek van Kef (1999) naar voren kwam dat 24% van de vrienden ook een visuele beperking had, waren in het onderzoek van Kuivenhoven alle beste vrienden

goedziend. Kuivenhoven baseert haar resultaten op elf vriendenparen. Dit klein aantal proefpersonen heeft mogelijk invloed gehad op de generaliseerbaarheid van het onderzoek. Uit de resultaten van Kuivenhoven blijkt dat het netwerk van de beste vriend(in) groter was dan die van de adolescent, net als uit bovengenoemde onderzoeken is gebleken. De adolescenten zijn over het algemeen (erg) tevreden met hun vriendschap en de kwaliteit van de vriendschappen is goed.

Rosenblum (1998) heeft bij 40 jongeren met een visuele beperking en bij 23 van hun beste vrienden gekeken naar intieme vriendschappen. 30% van de vrienden hadden zelf ook een beperking en de vriendenkoppels kenden elkaar voornamelijk van school (70%). Dit komt overeen met hun leeftijdsgenoten, ook zij ontmoeten elkaar voornamelijk op school (Hartup, 1993; Urberg, Degirmencioglu, Tolson & Halliday-Scher, 1995). De activiteiten die de vrienden samen ondernamen verschilden niet veel van de activiteiten die vrienden zonder beperkingen deden. Wel zei ongeveer de helft van de vriendenkoppels dat de visuele beperking invloed had op wat ze konden gaan doen. Dit had geen negatieve invloed op de vriendschap. Een adolescent zonder visuele beperking heeft gemiddeld vier beste vrienden (Claes, 1992), Rosenblum vond dat dit aantal voor jongeren die blind of slechtziend zijn lager was.

Concluderend kan gesteld worden dat er zich op het gebied van vriendschap belangrijke verschillen voordoen tussen adolescenten met en zonder een visuele beperking. Ze hebben minder sociale contacten en lagere sociale competenties. Doordat vriendschappen een basis vormen voor romantische relaties zou het mogelijk kunnen zijn dat jongeren met een visuele beperking op het gebied van dating en relaties eveneens minder competent zijn. De volgende subparagraaf zal zich hierop richten.

1.2.2. Dating en relaties

Tijdens de adolescentie veranderen vriendschappen en relaties met leeftijdsgenoten in omvang en structuur (Dunphy, 1963). De eerste jaren van de adolescentie bouwen voort op vriendschappen uit de preadolescentie en zijn gekenmerkt door vrienden van dezelfde sekse en het ontstaan van cliques (kleine groepen jongeren). In de middelste jaren ontstaan er crowds (grotere groepen jongeren), waar zowel jongeren van hetzelfde als van het andere geslacht toe behoren. Met sommige jongeren uit de crowd heeft de adolescent oppervlakkige contacten, met anderen zijn er hechte vriendschappen. Als de adolescent ouder wordt, wordt de groep minder belangrijk en wordt de romantische relatie belangrijker. Een voornaamste

functie van een vriendengroep is het toegang geven tot potentiële romantische partners (Dunphy, 1963; Connolly, Furman en Konarski, 1995). De ontwikkelingen met romantische partners en het daten verlopen gelijk aan de veranderingen op het gebied van vriendschap. Bij jonge adolescenten vinden romantische ontmoetingen vooral plaats binnen een groep leeftijdsgenoten (Connolly, Ben-Knaz, Goldberg & Craig, 1996; Feiring, 1996), later neemt het de vorm aan van het afspreken in koppels (Hansen, 1977).

Jongeren zoeken meestal een vriendengroep die het meest overeen komt in het patroon van participatie in seksuele activiteiten (Billy & Udry, 1985). In deze groep beïnvloeden de vrienden de seksuele activiteiten van de anderen. Jongeren met een breed sociaal netwerk, waarbinnen zij een prominente plaats innemen, zijn vaardiger in het leggen van contacten en doen hierdoor meer ervaring op met seks (Boyer, Tschann & Schafer, 1999; Vanwesenbeeck, 1997). Voor meiden geldt dit sterker dan voor jongens (Miller, Christopherson & King, 1993). Onervaren jongeren die vermoeden dat hun vrienden wel ervaring hebben met geslachtsgemeenschap zijn vaker van plan om in het komende jaar voor het eerst gemeenschap te gaan hebben, en doen dit ook vaker, dan jongeren die dit vermoeden niet hebben (Kinsman, Romer, Furstenberg & Schwartz, 1998). De romantische en seksuele attitudes van jongeren worden meer beïnvloedt door de vriendengroep dan door de attitudes van familieleden (Inman-Amos, Hendrick & Hendrick, 1994). Wel wordt in meerdere onderzoeken geconcludeerd dat een goede relatie met de ouders of meer steun, affectie, betrokkenheid en responsiviteit van de ouders samenhangt met een oudere leeftijd ten tijde van de eerste ervaring met geslachtsgemeenschap (Calhoun Davis & Friel, 2001; Jaccard, Dittus & Gordon, 1996; Karofsky, Zeng & Kosorok, 2000; McBride, Paikoff & Holmbeck, 2003; Meschke, Bartholomae & Zentall, 2000; Paul, Fitzjohn, Herbison & Dickson, 2000).

In de adolescentie treedt de seksuele ontwikkeling meer op de voorgrond. Jongeren gaan groeien, primaire en secundaire geslachtskenmerken ontwikkelen zich en ze krijgen meer seksuele gevoelens. Gezien de biologische aard van deze veranderingen, komen deze overeen voor jongeren met en zonder een beperking. Beide groepen verschillen dan ook weinig in hun reactie hierop. Voor sommigen zijn deze veranderingen iets om trots op te zijn, anderen worden er onzeker van. Wel zijn jongeren die blind of slechtziend zijn in mindere mate in staat om hun lichaam te vergelijken met anderen, wat niet wil zeggen dat zij zich hier geen zorgen over maken (Schip, 1998). Ook merken zij aan leeftijdsgenoten dat het uiterlijk belangrijk wordt, wat hen onzeker kan maken.

Eveneens ontstaan er in de adolescentie romantische gevoelens bij jongeren. Deze gevoelens van verliefdheid worden door jonge adolescenten vaak gericht op onbereikbare personen, zoals popsterren en sporters. Op latere leeftijd worden deze meer gericht op (potentiële) partners. Uit onderzoek van De Graaf, Meijer, Poelman en Vanwesenbeeck (2005) bij 4.821 Nederlandse jongeren (2.382 jongens en 2.439 meisjes) tussen de 12 en 25 jaar komt naar voren dat binnen de jongste leeftijdscategorie (12 t/m 14 jaar) 90% van de jongens en 95% van de meisjes wel eens verliefd is geweest. Over de gehele onderzoeksgroep hebben meiden iets vaker ervaring met verliefdheid dan jongens. Gemiddeld ervaren jongeren hun eerste zoen op 14-jarige leeftijd. Op 12-jarige leeftijd hebben jongens significant meer ervaring met tongzoenen, vanaf het 13^e levensjaar draait dit om. Op 17-jarige leeftijd hebben significant meer meisjes ervaring met zoenen. Op het gebied van verkering zeggen jongeren al vroeg ervaring te hebben. 70% van de jongeren binnen de jongste leeftijdscategorie heeft al eens verkering gehad. Aan het begin van de adolescentie krijgen jongeren sterke seksuele gevoelens en worden hierdoor snel verliefd (Schip, 1998). In deze jaren zijn de romantische en seksuele relaties meestal van korte duur en worden gebruikt om te oefenen. In de latere jaren van de adolescentie krijgen jongeren meer vaste en serieuze relaties. Van de 20- tot 24-jarigen heeft 95% van de meiden en 91% van de jongens wel eens een vaste relatie gehad (De Graaf et al., 2005). Meiden geven over het algemeen een langere relatieduur aan, dit verschil is echter niet significant.

Uit de literatuur blijkt dat bij jongeren met een visuele beperking dit alles later verloopt (Schip, 1998). Onder andere doordat ze later zijn met het aanleren van sociale en relationele vaardigheden en rolgedragingen, zijn zij meestal wat later met daten en het krijgen van verkering. Ook kunnen zij in mindere mate van de media gebruik maken en daar voorbeelden uit ontleen, wat mogelijk ook van invloed is op de latere leeftijd. Uit de onderzoeken van Huuro en Aro (1998) en Kef (1999) kwam naar voren dat adolescenten met een visuele beperking daarnaast ook minder ervaring hadden met daten. Sommigen hebben helemaal geen ervaring met daten en romantische relaties. Indien jongeren die blind of slechtziend zijn een romantische relatie hebben zijn zij daar meestal serieuzer in en wisselen zij minder vaak van partners dan hun leeftijdsgenoten zonder beperking. Hierdoor hebben deze jongeren over het algemeen minder verschillende ervaring met romantische relaties dan hun goedziende leeftijdsgenoten. In de laatste jaren van de adolescentie heeft eenderde van de blinde en slechtziende adolescenten een vaste relatie (Kef, 1997). Zij gedragen zich daarin overeenkomstig met leeftijdsgenoten. De jongeren die nog geen relatie hebben blijven op deze

leeftijd meestal zoeken naar een partner, dit gaat voor zowel jongeren met als zonder visuele beperking op.

Volgens de Amerikaanse onderzoeker Gill (1996) is het voor personen met een beperking gecompliceerd om een romantische relatie aan te gaan, omdat er een sociale boodschap bestaat dat mensen met een beperking geen geschikte partners zijn. Zij ondersteunt haar bewering door het feit dat personen met een beperking langer wachten met daten en minder vaak trouwen. Volgens haar is het vooral voor vrouwen lastig, aangezien minder vrouwen dan mannen met een beperking trouwen. Volgens Gill zijn hier twee redenen voor. Ten eerste worden vrouwen met een beperking minder als potentiële partners gezien omdat zij niet voldoen aan het stereotype beeld dat er bestaat en ten tweede zijn vrouwen met een lichamelijke beperking minder geschikt om te functioneren in de traditionele, zorgzame rol. Gibbons (1986) zegt daarentegen dat bij 'gemengde huwelijken' vaker de vrouw een beperking heeft dan de man, omdat de traditionele verhoudingen tussen man en vrouw dan niet in het geding komen.

1.2.3. Seks

Traditioneel gezien kwam een seksuele relatie alleen voor binnen een romantische relatie. Tegenwoordig komen seksuele relaties ook voor zonder dat er sprake is van een verbintenis tussen de partners. Volgens Miller en Benson (1999) komt dit mede doordat jongeren in de media vaak betrokken zijn in seksuele relaties zonder dat daarbij de nadruk wordt gelegd op een lange-termijn verbintenis. De Gaston, Jensen en Weed (1995) hebben onderzoek gedaan bij 1228 studenten en bestudeerden de context waarin seksuele activiteiten voorkwamen. Hoewel het onderzoek is gedaan bij een groot aantal proefpersonen, zijn de studenten afkomstig van een confessionele school in de Verenigde Staten. In hoeverre deze cijfers dan ook gegeneraliseerd kunnen worden naar Nederlandse adolescenten is onduidelijk. Uit hun onderzoek kwam naar voren dat, ook al hadden veel adolescenten seksuele ervaring, dit voor de helft met slechts één partner was. Eveneens de helft had ten tijde van hun eerste keer geslachtsgemeenschap een vaste relatie. Een kwart was aan het daten of kende elkaar goed en ongeveer een vijfde van de studenten zei dat er alcohol of drugs in het spel was. Bijna de helft van de studenten, voornamelijk meisjes, gaven aan liever te hebben gewacht met seks.

Uit Nederlands onderzoek van de Rutgers Nisso Groep (De Graaf et al., 2005) bij 4.821 adolescenten blijkt dat de gemiddelde leeftijd waarop jongeren voor het eerst geslachtsgemeenschap hebben 16,7 jaar is. In de eerste jaren (12 t/m 16) hebben jongens hiermee meer ervaring. Op hun 17^e hebben meisjes echter significant meer ervaring met

geslachtsgemeenschap. De belangrijkste redenen om te beginnen met seks zijn voor jongens voornamelijk opwindingsgerichte motieven, zoals lichamelijke opwindning en spanning en avontuur. Drie kwart van de jongens noemt deze aspecten als de leuke kanten van seks, bij de meiden is dit minder dan tweederde. Voor meiden zijn het meer de relatiegerichte motieven, zoals verliefdheid, knuffelen en het dicht bij elkaar zijn, die er toe bijdragen dat ze seks hebben. Een redelijk groot deel van de jongeren die ervaring heeft met geslachtsgemeenschap heeft dit met vier of meer partners gedaan, voor jongens is dit 37%, bij meiden 28%. Van de jongeren die slechts met één persoon seks hebben gehad betreft dit voor een groter deel meisjes (39%) dan jongens (30%). Bij alle vormen van seksueel gedrag is er een groep die tussen hun 21e en 25e geen ervaring heeft. Binnen die leeftijdscategorie heeft 12% geen ervaring met geslachtsgemeenschap en 15% geen ervaring met masturbatie. In 1995 is door de Rutgers Nisso Groep een vergelijkbaar onderzoek gedaan (Brugman, Goedhart, Vogels & Van Zessen, 1995). Toentertijd had 24% van de schoolgaande jeugd ervaring met geslachtsgemeenschap, in 2005 was dit 30%. De leeftijd van de eerste keer geslachtsgemeenschap is afgenomen. In 1995 had de helft van de scholieren ervaring met geslachtsgemeenschap als ze 17,7 jaar oud waren, anno 2005 had op 17,3-jarige leeftijd de helft ervaring met geslachtsgemeenschap. In het onderzoek van De Graaf et al. is ook gekeken naar de kennis van seksualiteit. Op een aantal punten bleek de kennis van jongeren nog wel te kort te schieten, maar de kennis neemt met de tijd flink toe. Meisjes blijken meer juiste kennis te hebben dan jongens.

Voor zover bekend hebben in Nederland alleen Sloep en Reek (1998) de seksuele ontwikkeling bij jongeren met een visuele beperking onderzocht. Hun onderzoeksgroep bestond uit 38 jongeren tussen de 16 en 25 jaar oud. Allen waren braille-gebruikers. Door middel van een telefonisch interview of een face-to-face interview is een vragenlijst afgenomen. Ongeveer 63% had een seksuele ervaring, wat varieerde van zoenen tot geslachtsgemeenschap. Gemiddeld deden zij 2 à 3 jaar later hun eerste seksuele ervaring op in vergelijking met goedziende leeftijdsgenoten (Van Berlo & Kef, in press). De jongeren hadden ook een lagere zelfwaardering en voelden zich eenzamer. Circa 37% van de geïnterviewden had geen enkele seksuele ervaring, dit percentage was groter dan bij ziende jongeren. Van de jongeren die seks hadden gehad, was de gemiddelde leeftijd waarop deze jongeren voor het eerst gemeenschap hadden 19 jaar, wat hoger was dan bij jongeren zonder visuele beperking. De onderzoekers hebben ook aandacht gegeven aan de seksuele voorlichting die deze jongeren hebben gekregen. Voorlichting is een belangrijk aspect in de

seksuele ontwikkeling bij deze jongeren (Sacks & Wolffe, 2006). Ten eerste is het lastig om een volledig beeld te kunnen krijgen van seksualiteit zonder het kunnen bekijken van films of foto's. Ten tweede vormen personen met een beperking een kwetsbare doelgroep voor seksueel misbruik. Hoe beter zij geïnformeerd zijn, hoe minder snel zij slachtoffer zullen worden van mensen met verkeerde bedoelingen. Het merendeel van de adolescenten uit het onderzoek van Sloep en Reek vond dat ze genoeg van seksualiteit wisten, maar gaven aan dat de nadruk van de voorlichting vooral lag op de biologische aspecten. Kef en Bos (2006) hebben bij de jongeren van het onderzoek van Sloep en Reek gekeken naar gevoel van eigenwaarde en overbescherming van het gezin. Zij vonden dat jongens meer eigenwaarde hadden als zij geslachtsgemeenschap hadden gehad. Jongens die uit een overbeschermend gezin kwamen hadden vaak minder ervaring, maar indien er verzet was vanuit het gezin, hadden de jongens vaker ervaring met geslachtsgemeenschap. Deze resultaten zijn niet van toepassing voor de vrouwelijke respondenten. Het huidige onderzoek zal zich echter niet alleen richten op jongeren die blind zijn, maar ook op slechtzienden. Zij hebben in visueel opzicht meer mogelijkheden, wat wellicht tot verschillen tussen jongeren die slechtziend zijn en jongeren die blind zijn zal leiden. Het is niet geheel ondenkbaar dat zij meer op hun goedziende leeftijdsgenoten lijken dan op hun leeftijdsgenoten die blind zijn.

Het onderzoek van Sloep en Reek is tien jaar oud en de vraag is of de cijfers die zij gevonden hebben nog steeds actueel zijn. In de afgelopen tien jaar zijn er verschillende ontwikkelingen geweest die van invloed kunnen zijn. Zo is er meer openheid over seksualiteit en heeft de media een nog sterkere invloed op het seksuele gedrag van jongeren. Uit onderzoek van de Kaiser Family Foundation (2002) blijkt dat, hoewel jongeren zelf aangeven te denken dat televisie en internet nauwelijks invloed heeft op hun seksueel gedrag, ze wel vermoeden dat deze media van invloed zijn op het gedrag van leeftijdsgenoten. Ook ouders denken dat de media een belangrijke invloed heeft op het seksuele gedrag van hun kind (Werner-Wilson, Fitzharris & Morrissey, 2004). In andere onderzoeken werd inderdaad een verband gevonden tussen televisie kijken en internet en het seksueel actief worden (of verder gaan op seksueel gebied) (Collins, Elliott, Berry, Kanouse, Kunkel, Hunter & Miu, 2004; Nikken, 2007). Ook in tijdschriften is veel informatie te vinden over verliefdheid, relaties en seksualiteit.

Daarnaast heeft ook de computer een grote invloed op seksualiteit en relaties bij (ziende) jongeren. Chatten is een vorm van communicatie die door veel jongeren wordt gebruikt en niet zelden komen hier relaties uit voort. Maar ook door de opkomst van mobiele telefoons en sms'en komt contact op afstand veel vaker voor. Mogelijk is dit een gunstige

verandering voor jongeren met een visuele beperking, omdat zij minder mobiel zijn. Eveneens zijn er tal van mogelijkheden bij datingsites om andere vrijgezellen te leren kennen. Ook jongeren met een visuele beperking maken gebruik van deze mogelijkheden. Er zijn ook specifieke datingsites voor mensen met een beperking. Door deze veranderingen op het gebied van communicatie is de integratie tussen jongeren met en zonder een visuele beperking de afgelopen tien jaar toegenomen. Hierdoor zou het kunnen dat jongeren die blind of slechthziend zijn misschien wel sneller zijn met daten, verkering krijgen en hun (eerste) seksuele ervaring dan tien jaar geleden. Maar ook de goedziende jongeren zijn in vergelijking met tien jaar terug steeds eerder met relaties en seks, zoals uit de onderzoeken van de Rutgers Nisso Groep naar voren kwam (Brugman et al., 1995; De Graaf et al., 2005). Uit onderzoek van Durex (2004) blijkt dat de tegenwoordige 16- tot 20-jarigen hun eerste seksuele ervaring hadden op een leeftijd van 16,5. Voor de jongeren van 21 tot 24 jaar was de gemiddelde leeftijd nog 17,5. Tegenwoordig is nog altijd circa 10% van de Nederlandse jongeren 20 jaar of ouder als ze hun maagdelijkheid verliezen, daarentegen is 29% jonger dan 16 jaar. Er is dus een duidelijke trend gaande dat jongeren steeds eerder seksueel actief zijn.

Kortom, er kan geconcludeerd worden dat er tussen jongeren met en zonder een visuele beperking verschillen zijn op het gebied van vriendschap, relaties en seksualiteit. Hoewel naar vriendschap redelijk veel onderzoek is gedaan, is er slechts één Nederlands onderzoek naar relaties en seksualiteit bij jongeren die blind zijn bekend. De resultaten van dit onderzoek geven aan dat jongeren die blind zijn minder ervaring hebben en deze ervaring later op doen. Dit onderzoek is echter tien jaar oud en recente gegevens ontbreken. Mogelijk zijn jongeren met een visuele beperking, net als hun goedziende leeftijdgenoten, tegenwoordig eerder met dating en seksualiteit. Daarnaast is het mogelijk dat het verschil tussen beide groepen kleiner is geworden, vanwege ontwikkelingen op het gebied van communicatie.

2. Onderzoeksopzet

In dit hoofdstuk zal eerst het doel en de vraagstelling van het onderzoek besproken worden. Daarna zal aandacht besteed worden aan de onderzoeksgroep en de methoden. Tot slot wordt beschreven hoe de vragenlijst tot stand is gekomen.

2.1. Doel en vraagstelling

Het huidige onderzoek is deels een herhaling van het onderzoek van Sloep en Reek (1998). Het wil zich enerzijds richten op het bestuderen van de verschillen met het onderzoek van tien jaar terug, anderzijds wil het nu ook een grotere doelgroep bij het onderzoek betrekken. Zoals eerder vermeldt is bij het onderzoek uit 1998 alleen onderzoek gedaan bij jongeren die blind waren. In het huidige onderzoek worden ook jongeren die slechtziend zijn geïnterviewd, zodat alle jongeren met lichte tot ernstige vormen van oogproblemen door het onderzoek gerepresenteerd worden. Ook biedt dit de mogelijkheid om te kijken hoe deze jongeren verschillen van hun leeftijdsgenoten, zowel goedziend als blind. Momenteel is het nog onduidelijk of jongeren die slechtziend zijn, in hun seksuele ontwikkeling meer lijken op hun goedziende leeftijdsgenoten of op leeftijdsgenoten die blind zijn. Het onderzoek wil dus antwoord geven op drie vragenstellingen:

1. Wat zijn de verschillen en overeenkomsten op het gebied van relaties en seksualiteit tussen jongeren met en zonder visuele beperking?
2. Wat zijn de verschillen en overeenkomsten tussen de resultaten van het huidige onderzoek en de resultaten van het onderzoek van Sloep en Reek (1998)?
3. Hoe verschillen meer in het bijzonder de slechtziende adolescenten van hun leeftijdsgenoten, zowel ziend als blind?

De wetenschappelijke relevantie van het dit onderzoek ligt in het tot nu toe vrijwel ontbreken van recente gegevens over de seksuele ontwikkeling bij deze doelgroep. Door het beantwoorden van de vragenstellingen komt er meer inzicht voor opvoeders en hulpverleners en komen mogelijke verbeteringen met betrekking tot de seksuele opvoeding aan het licht.

2.2. Selectie en samenstelling onderzoeksgroep

Bij de selectie van de jongeren met een visuele beperking voor het onderzoek is gelet op drie criteria. Allereerst moesten de jongeren tussen de 13 en 24 jaar oud zijn. Daarnaast moesten zij voldoende Nederlands begrijpen en beheersen en tenslotte moesten de jongeren geen verstandelijke beperking hebben.

De werving van jongeren vond plaats via twee wegen. Allereerst is gebruik gemaakt van de adresgegevens van jongeren met een visuele beperking die eerder meegedaan hebben aan een onderzoek over sociale contacten (Kef, 2006). Zij zijn telefonisch benaderd en gevraagd of ze ook aan het huidige onderzoek hun medewerking wilden verlenen. De lijst bestond uit 177 jongeren tussen de 17 en 24 jaar oud. Allen zijn gebeld, indien zij bij de eerste keer bellen niet aanwezig waren, is er in alle gevallen nog minimaal éénmaal gebeld. Twee jongeren waren overleden. Van de 175 jongeren zijn uiteindelijk 116 op deze manier bereikt. 88 van hen verleenden hun medewerking aan het onderzoek, wat een respons betekent van 76%. Met hen werd een afspraak gemaakt voor een telefonische interview. Bij het afnemen van deze telefonische interviews waren sommige jongeren niet aanwezig. Er is geprobeerd met hen alsnog contact op te nemen, dit lukte in alle gevallen. Bij één van de jongeren bleek er toch sprake te zijn van een verstandelijke beperking. Haar gegevens zijn niet meegenomen in de berekeningen. Hierdoor hebben uiteindelijk 87 jongeren tussen de 17 en 24 jaar aan het onderzoek meegedaan.

Om jongeren tussen de 13 en 17 jaar te benaderen zijn er via de organisatie Visio (een instelling voor mensen met een visuele beperking) brieven uitgegaan, zie Bijlage 1. In totaal zijn 41 brieven verstuurd naar jongeren die leerling zijn van de Comeniusschool in Amsterdam en 27 brieven ging naar jongeren die een reguliere school bezoeken, maar hierbij door Visio ambulantly begeleidt worden. In de brief werd gevraagd of de jongeren, indien zij wilden meewerken aan het onderzoek, een e-mail wilden sturen met hun naam en telefoonnummer. Zij hadden na het ontvangen van de brief twee weken tijd om deze e-mail te versturen. De respons op deze brief was erg laag. Slechts één jongere heeft via de e-mail gereageerd. Met deze persoon is eveneens een telefonische afspraak gemaakt voor het interview. Uiteindelijk bestond de onderzoeksgroep uit 88 jongeren met een visuele beperking van 16 tot en met 24 jaar. De gemiddelde leeftijd was 20,2 jaar. Aan het onderzoek deden 46 jongens mee en 43 meisjes.

2.3. Methoden

Als onderzoeksmethode is gekozen voor een telefonisch interview. Er is bewust niet gekozen voor het opsturen van vragenlijsten. Ten eerste is een telefonisch interview persoonlijker, wat gezien het intieme onderwerp een voordeel kan zijn. Ten tweede kunnen vragen, indien zij voor de respondent onduidelijk zijn, toegelicht worden. Daarnaast kan er bij een onduidelijk antwoord worden doorgevraagd door de interviewer. Gezien het intieme onderwerp is er ook bewust voor gekozen geen face-to-face interviews af te nemen. Door een telefonisch gesprek

blijft het persoonlijk, maar wordt het niet te intiem. Ook was er onvoldoende tijd om de interviews bij de jongeren, woonachtig in heel Nederland, thuis af te nemen. De organisatie Visio stelde het echter op prijs dat thuis-interviews als mogelijkheid werden aangeboden. In de brieven die via Visio zijn uitgegaan is dit, naast een telefonisch gesprek, als optie aangeboden. Hier is geen gebruik van gemaakt. Alle telefonische interviews zijn afgenomen door dezelfde interviewer.

Tijdens het afnemen van de interviews werd gebruik gemaakt van een computergestuurde vorm van dataverzameling: Computer Assisted Self-Administered Questionnaire (CASAQ). De interviewer kreeg de vragen op haar beeldscherm en kon de antwoorden meteen invoeren. De vragenlijst is gemaakt met het computerprogramma Ci3 (Hutchinson & Metegrano, 1991) en bestond uit open en gesloten vragen.

De meeste jongeren waren enthousiast en vertelden gemakkelijk over hun ervaringen. Ze waren open en antwoordden gemakkelijk op de, veelal persoonlijke, vragen. Enkele jongeren hadden wat meer aanmoediging nodig of vroegen bij sommige vragen waarom deze gesteld werden. Na de uitleg waren zij vaak alsnog bereidt te antwoorden. Het is tweemaal gebeurd dat een respondent een vraag niet wilde beantwoorden. Er is in die gevallen door de interviewer een neutraal antwoord ingetoetst op de computer. Gemiddeld duurde een telefonisch interview 32 minuten.

2.4. Samenstelling van de vragenlijst

De vragenlijst die in dit onderzoek is gebruikt is deels gebaseerd op vragen uit het onderzoek van Sloep en Reek (1998) en deels op vragen uit het onderzoek van de Rutgers Nisso Groep (De Graaf, Meijer, Poelman & Vanwesenbeeck, 2005). Daarnaast zijn er enkele vragen opgesteld en toegevoegd, die meer ingaan op de beleving van jongeren. Het interview is in zijn geheel opgenomen in bijlage 2. Tabel 1 geeft een systematisch overzicht.

Onderwerpen die, net als in het onderzoek van Sloep en Reek onderzocht worden zijn, naast de algemene gegevens, 'Vrienden en vrije tijd', 'Verliefdheid en relaties', 'Eerste seksuele ervaringen' en 'Voorlichting'. Het onderwerp 'Vrienden en vrije tijd' wordt in het onderzoek meegenomen vanwege de invloed die vrienden hebben op de sociale ontwikkeling en seksualiteit, het onderwerp wordt minder uitgebreid onderzocht dan in het voorgaande onderzoek. Hier is voor gekozen omdat er sinds 1998 meer bekend is geworden over vriendschapsrelaties van jongeren met een visuele beperking. Het huidige onderzoek wil zich daardoor vooral richten op de seksuele ontwikkeling. Het onderwerp 'Voorlichting' maakt deel uit van het onderzoek omdat dit bij jongeren met een visuele beperking minder

vanzelfsprekend is. Dit onderwerp is ten opzichte van het onderzoek van Sloep en Reek uitgebreid met vragen om de seksuele kennis te testen.

De onderwerpen ‘Seksueel zelfbeeld’ en ‘Media’ waren niet opgenomen in het onderzoek van Sloep en Reek, maar in het huidige onderzoek wordt hier wel aandacht aangeschonken. ‘Seksueel zelfbeeld’ is in de vragenlijst opgenomen om meer inzicht te krijgen in de beleving van de jongeren. Bij ‘Verliefdheid en relaties’ en ‘Eerste seksuele ervaringen’ zijn ten opzichte van het voorgaande onderzoek eveneens vragen opgenomen om recht te doen aan de beleving van jongeren. Het onderwerp ‘Media’ is toegevoegd vanwege de belangrijke invloed die deze heeft op de seksuele ontwikkeling van de hedendaagse jeugd. Er is bewust voor gekozen om niet te vragen naar de invloed van televisie en boeken omdat dit bij deze jongeren beperkt zal zijn. Wel is gevraagd naar de invloed van sms’en en chatten. Deze vormen van communicatie op afstand bieden jongeren met een visuele beperking waarschijnlijk meer mogelijkheden in het contact met anderen.

Tabel 1. Samenstelling vragenlijst

Onderwerp	Bron	Items
Algemene gegevens	Sloep en Reek (1998) Kef (1999)	1 t/m 5, 12 6 t/m 11
Vrienden en vrije tijd	Sloep en Reek (1998) De Graaf et al. (2005)	13 t/m 17 18 t/m 20
Verliefdheid en relaties	Sloep en Reek (1998) De Graaf et al. (2005) Eigen vragen	23, 24, 26 t/m 33, 35, 37 t/m 39, 41 t/m 44, 51 t/m 53, 58 t/m 62 21, 25, 45, 49, 50, 54 t/m 57 22, 34, 36, 40, 46 t/m 48
Eerste seksuele ervaringen	Sloep en Reek (1998) De Graaf et al. (2005) Eigen vragen	78, 89 63, 64, 72 t/m 75, 79 t/m 88, 93 65 t/m 71, 76, 77, 90 t/m 92
Seksueel zelfbeeld	De Graaf et al. (2005)	96 t/m 96
Media	De Graaf et al. (2005)	97
Kennis	De Graaf et al. (2005)	98
Informatiebehoefte	De Graaf et al. (2005)	99
Gebruik voorzieningen	De Graaf et al. (2005)	100, 101

3. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek besproken. Overeenkomsten en verschillen met zowel het onderzoek van Sloep en Reek (1998) als van De Graaf, Meijer, Poelman & Vanwesenbeeck (2005) voor de Rutgers Nisso Groep (RNG) zullen eveneens genoemd worden. Omdat het laatst genoemde onderzoek uitgevoerd is onder jongeren van 12 tot 25 jaar, is de jongste leeftijdscategorie (12 t/m 14 jaar) in de percentages niet meegenomen. Deze jongeren zijn echter wel meegenomen in de gemiddelde leeftijden die de RNG rapporteert (indien zij de relevante ervaring hadden).

Bij het onderzoek van Sloep en Reek was de gemiddelde leeftijd 21,2 jaar ($SD = 2,92$), dit verschilt significant van de gemiddelde leeftijd van de respondenten van het huidige onderzoek ($t(87) = -5.33, p < .01$). De jongeren die blind zijn ($n = 17$) hebben in het huidige onderzoek een gemiddelde leeftijd van 21 jaar ($SD = 1.62$), wat geen significant verschil oplevert met de braille-gebruikers ($n = 36$) van Sloep en Reek. Om een adequate vergelijking te kunnen maken met de resultaten van tien jaar geleden zullen uit het huidige onderzoek dus alleen de jongeren die blind zijn ($n = 17$) vergeleken worden met de jongeren uit het onderzoek van Sloep en Reek. Dat is de reden waarom in de komende paragrafen tussen haakjes resultaten apart voor blinden vermeld staan. De jongeren die blind zijn, worden in het onderzoek van Sloep en Reek ‘braille-gebruikers’ genoemd. Bij beide onderzoeken zijn dezelfde selectiecriteria toegepast, de ernst van de beperking is dus in beide groepen gelijk. De sekse-verhoudingen in beide onderzoeken zijn echter niet geheel gelijk, wat van invloed kan zijn op de resultaten. Bij Sloep en Reek bestond de onderzoeksgroep uit 47% jongens en 53% meisjes, in het huidige onderzoek bestaat de groep van jongeren die blind zijn uit 59% jongens en 41% meiden.

Door middel van een T-Test is bestudeerd of er zich in het huidige onderzoek significante verschillen voordoen tussen de beide seksen. Met de ANOVA-test is onderzocht of er verschillen zijn tussen jongeren die blind, ernstig of matig slechthziend zijn. Deze sekseverschillen kunnen weer vergeleken worden met uitkomsten op sekseverschillen bij de onderzoeken van de Rutgers Nisso Groep en Sloep en Reek. Met een One Sample T-Test is onderzocht of de gevonden verschillen tussen het huidige onderzoek en het onderzoek van Sloep en Reek en het onderzoek van de RNG significant zijn, dit betreft alleen verschillen in leeftijden. In de tabellen 3, 4, 5 en 6 op bladzijde 20 en 21 staan de significante verschillen overzichtelijk gepresenteerd.

In bijlage 3 zijn alle resultaten van alle variabelen in dit onderzoek overzichtelijk in tabellen beschreven en uitgesplitst naar geslacht en de mate van ernst.

Tabel 3. Significante verschillen voor sekse op dating en seks

Groep	Vershil	Jongens	Meisjes
Sekse	Behoort tot een vriendengroep	87%	65%
	Maakt waarschijnlijk of zeker contact met een ander	86%	67%
	Wordt aangetrokken door uiterlijk van de ander	62%	23%
	Kent de persoon van een afspraakje door sport	12%	0%
	Vroeg zelf de ander mee op date	88%	49%
	Met hoeveel personen een afspraakje gehad	1,12	3,29 ¹
	Kent de persoon van de eerste zoen van 'anders'	32%	64%
	Heeft ervaring met masturberen	96%	58%
	Heeft ervaring met seksueel opgewonden zijn	96%	74%
	Gebruikt het zintuig 'visus' om opgewonden te raken	81%	53%
	Gebruikt het zintuig 'voelen' om opgewonden te raken	63%	91%
	Heeft geen seksuele fantasieën	7%	25%
	Leeftijd van de partner ten tijde van de eerste keer	17,2	19,4 ²
	Beide partners wilden de eerste keer even graag gemeenschap	100%	80%
	Geslachtsgemeenschap is er nog nooit van gekomen	74%	39%
	Heeft geen behoefte aan geslachtsgemeenschap	4%	48%
	Wil eerst getrouwd zijn voordat hij/zij gemeenschap heeft	9%	39%
	Vindt de lichamelijke opwinding leuk aan seks	100%	81%
	Weet dat er soa's zijn waar meisjes onvruchtbaar van kunnen worden	53%	81%
	Wil graag weten hoe je leuker/ lekkerder kan vrijen	58%	30%
	Hoeveelheid informatie gekregen van de huisarts	1,13	1,42 ³
	Kwaliteit van de informatie van de huisarts	4,5	5,1 ⁴

Tabel 4. Significante verschillen sekse op zelfbeeld (1 = 'helemaal mee eens' tot 5 = 'helemaal mee oneens')

Groep	Vershil	Jongens	Meisjes
Sekse	Seksueel zelfbeeld: schaamte voor seksuele gevoelens	4,36	3,81
	Seksueel zelfbeeld: schuldig voelen over masturberen	4,09	3,67
	Seksueel zelfbeeld: alles willen uitproberen	2,67	3,19
	Seksueel zelfbeeld: ik ben nog niet aan seks toe	4,18	3,23
	Seksueel zelfbeeld: ik denk aldoor aan seks	3,89	4,28
	Seksueel zelfbeeld: ik vind mezelf te dik	4,00	3,59

¹ Het betreft hier een gemiddeld aantal personen, geen percentage

² Het betreft hier een gemiddelde leeftijd in jaren, geen percentage

³ Het betreft hier een schaalgemiddelde, geen percentage (1= geen tot 5= heel veel)

⁴ Het betreft hier een schaalgemiddelde, geen percentage (1= slecht tot 5= heel goed)

Tabel 5. Significante verschillen ernst

Groep	Vershil	Blind	Ernstig slechtziend	Matig slechtziend
Ernst	Wordt aangetrokken door de stem van de ander	82%	29%	16%
	Doet wat aan het uiterlijk voor een afspraakje	85%	79%	52%
	Vraagt hulp om wat aan uiterlijk te doen	64%	16%	19%
	Duur huidige relatie	9-12	18-24	9-12 ⁵
	Gebruikt het zintuig 'visus' om opgewonden te raken	33%	69%	87%

Tabel 6. Significante verschillen tussen VB⁶ en goedzienden voor seksuele handelingen

Onderzoek	Vershil	Jongeren met VB	RNG
RNG ⁷	Leeftijd eerste zoen	15,3 jaar	14,0 jaar
	Leeftijd voelen onder de kleren	16,4 jaar	15,4 jaar
	Leeftijd eerste keer geslachtsgemeenschap	17,4 jaar	16,7 jaar

Algemene gegevens

Aan het onderzoek deden 45 jongens en 43 meisjes mee, met een gemiddelde leeftijd van 20,2 jaar (SD = 1,77), de jongste was 16 jaar en de oudste 24 jaar. Een overzicht van de frequenties van de verschillende leeftijden staat in tabel 2. 19% van de adolescenten was 'blind', 39% 'ernstig slechtziend' en 42% 'matig slechtziend'. De meeste jongeren deden een MBO of HBO-opleiding. Bij het merendeel van de jongeren is de visuele beperking bij de geboorte ontstaan en neemt de aandoening niet in ernst toe.

Tabel 2. Respondenten ingedeeld naar leeftijd en ernstcategorie

Leeftijd	Blind	Ernstig Slechtziend	Matig Slechtziend	Totaal
16 jaar	0	1	0	1
17 jaar	0	0	2	2
18 jaar	2	4	12	18
19 jaar	0	4	5	9
20 jaar	4	9	4	17
21 jaar	5	10	7	22
22 jaar	3	3	3	9
23 jaar	2	3	3	8
24 jaar	1	0	1	2
Totaal	17	34	37	88
Gemiddelde leeftijd	21,0	20,3	19,8	20,2

⁵ Het betreft hier een gemiddelde relatieduur in maanden, geen percentage

⁶ VB = visuele beperking

⁷ RNG = Rutgers Nisso Groep, onderzoek van De Graaf, Meijer, Poelman en Vanwesenbeeck (2005)

Vrienden/ vrije tijd

Bijna de helft van de jongeren brengt zijn of haar vrije tijd even vaak door in gezelschap als alleen. Indien de jongeren hun vrije tijd doorbrengen in gezelschap is dit vooral met vrienden. De meeste jongeren brengen hun vrije tijd voornamelijk door met mensen zonder een visuele beperking. Jongeren die blind zijn, geven vaker aan voornamelijk om te gaan met mensen met een visuele beperking (24%) dan jongeren die ernstig (6%) of matig (0%) beperkt zijn, dit verschil is echter niet significant.

Als vrijetijdsbesteding konden de respondenten meerdere antwoorden geven, deze zijn achteraf ingedeeld in zes categorieën. 55% van de jongeren beoefende een sport, ook een sociale activiteit (met vrienden, winkelen) werd door 55% genoemd. 43% bracht een deel van zijn of haar vrije tijd door achter de computer, 27% met het maken of beluisteren van muziek of radio en 22% noemde uitgaan. Overige individuele activiteiten, zoals lezen, tv kijken en knutselen werden door 36% van de jongeren genoemd.

Behoorde bij het onderzoek van Sloep en Reek 63% van de jongeren tot een vaste vriendengroep, in het huidige onderzoek rekent bijna 75% (blind: 82%) zich hiertoe, meiden significant vaker dan jongens ($t(76) = -2.40, p = .02$). Eén respondent zei geen vrienden te hebben. Aan de overige 87 jongeren is gevraagd hoe vaak zij met hun vrienden spraken over bepaalde onderwerpen. Bijna de helft van de jongeren praat regelmatig met vrienden over verliefdheid. Er wordt minder vaak met vrienden gesproken over dingen die jongeren graag wel of niet doen op seksueel gebied. Ook onderwerpen als zwangerschap en voorbehoedsmiddelen wordt door (meer dan) de helft van de respondenten niet met vrienden besproken. Over het algemeen genomen blijkt 62% soms met hun vrienden te praten over seksuele en relationele onderwerpen. 31% doet dit regelmatig. Slechts 2% praat nooit met vrienden over deze onderwerpen.

Verliefdheid en relaties

Van de jongeren is 92% (blind: 100%) wel eens verliefd geweest, 78% al meerdere keren. Dit komt overeen met zowel het onderzoek van Sloep en Reek (95%), als het onderzoek van de RNG (jongens: 96%, meisjes: 97%). De respondenten van het huidige onderzoek kende elkaar voornamelijk van school (52%) of het uitgaan (19%). De antwoorden op de vraag wat de persoon of personen, waarop zij verliefd zijn (geweest) zo bijzonder maakte, hadden voornamelijk betrekking op de persoonlijkheid en het karakter van de ander. Er werden voornamelijk clichés geantwoord op de vraag waaraan de adolescenten herkennen dat ze

verliefd zijn, zoals het veel bij iemand willen zijn, het vaak aan iemand denken en de vlinders in de buik.

Indien ze iemand leuk vinden denken de meeste jongeren dat het lukt om met de ander in contact te komen, 3% zei dat het waarschijnlijk niet zou lukken. Jongens hebben hier significant meer vertrouwen in dan meiden ($t(79) = -2.02, p = .05$). Het contact maken gebeurt voornamelijk door een gesprek te beginnen en interesse te tonen. Maar ook het lachen om grapjes, het geven van complimentjes of het aanbieden van een drankje zijn mogelijkheden die door meerdere respondenten worden genoemd. Praten is volgens de adolescenten eveneens de methode om elkaar beter te leren kennen.

Het merendeel (totaal: 64%, blind: 53%) van de ondervraagden flirt wel eens. In het onderzoek van Sloep en Reek zei de meerderheid (58%) dit juist niet of weinig te doen. Anno 2008 flirt 41% door oogcontact, 61% door verbaal contact. Het maken van grapjes (of lachen om een grap), complimentjes geven en uitdagen worden meerdere malen genoemd. 54% zegt dat hun visuele beperking het flirten moeilijker maakt, daarentegen zeiden twee jongeren dat het maken van oogcontact juist een makkelijk aspect was van het flirten. 83% van de jongeren geeft aan te kunnen zien hoe degene die ze leuk vinden er uit ziet, al dan niet van dichtbij. Sommigen vragen het voor de zekerheid na bij vrienden. Dat is ook de methode die de meeste overige jongeren gebruiken om er achter te komen hoe de ander eruit ziet. Overeenkomstig met het onderzoek van Sloep en Reek vinden de meeste adolescenten uiterlijk redelijk belangrijk. Minder jongeren, maar nog steeds een meerderheid stelt ook eisen aan het uiterlijk van de ander. Voornamelijk 'verzorgdheid' wordt als eis genoemd. In het onderzoek van Sloep en Reek zei 39% geen eisen te hebben, toch wist iedereen eisen op te noemen. Andere eisen die door de respondenten in het huidige onderzoek gesteld werden waren onder andere 'vrouwelijk zijn', 'niet te dik' en 'als het maar geen heks is'. 43% van de jongeren zegt ook aangetrokken te worden door het uiterlijk van de ander, significant meer jongens dan meiden ($t(85) = 3.98, p < .01$). De meeste jongeren voelden zich aangetrokken door het karakter (82%). De jongeren die blind zijn, voelen zich significant meer aangetrokken door de stem, dan de slechtziende jongeren ($F(2,85) = 15.23, p < .01$)

Ongeveer driekwart van de ondervraagden heeft wel eens een afspraakje gehad, wat overeenkomt met het onderzoek van Sloep en Reek. De adolescenten met een visuele beperking kenden de ander vaak van school (45%) of uitgaan (25%). Meestal stelde de ander de date voor (77%), maar 68% van de jongeren heeft zelf ook één of meerdere keren de ander mee op date gevraagd, jongens vragen dit significant vaker zelf dan de meiden ($t(59) = 3.80, p < .01$). Gemiddeld hebben de adolescenten, die ooit een afspraakje hebben gehad, hun eerste

afpraakje op 16-jarige leeftijd. Jongens hebben hun eerste afspraakje gemiddeld iets eerder dan meisjes, respectievelijk op 15,9 tegen over 16,1 jaar. Dit verschil is niet significant. De jongeren die slechtziend zijn, zijn wel significant eerder dan hun leeftijdsgenoten die blind zijn, respectievelijk 15,9 jaar tegenover 16,6 jaar ($t(54) = -2.58, p = .01$). Op een leeftijd van 16 jaar heeft 64% een afspraakje gehad, onder de blinde jongeren is dit 46%. In het onderzoek van Sloep en Reek had 37% op die leeftijd een afspraakje gehad. De jongens uit het huidige onderzoek hebben gemiddeld met vier personen een afspraakje gehad, meiden met drie. Dit is een significant verschil ($t(66) = 2.09, p = .04$). 12% van de jongeren heeft met één persoon één of meerdere afspraakje gehad. 25% heeft met zes of meer personen afspraakjes gehad. De activiteit die tijdens een date vaak ondernomen wordt is een film kijken (68%), meestal in de bioscoop. Enkele jongeren gaven aan dan naar een Nederlandse film te gaan of dat ze vooraan gaan zitten. Ook uiteten gaan (41%) of wat drinken (40%) worden vaak genoemd. 37% noemde een overige activiteit als thuis wat afspreken, praten of een sportieve activiteit. De meeste jongeren (68%) doen wat aan hun uiterlijk als zij een afspraakje hebben, de jongeren die blind zijn, doen significant meer aan hun uiterlijk dan de jongeren die slechtziend zijn ($F(2,65) = 3.62, p = .03$) en vragen hierbij vaker hulp ($F(2,43) = 5.20, p = .01$).

22% van de jongeren (blind: 12%) heeft nog geen verkering gehad, tien jaar terug was dit nog 32%. Van de jongeren uit het huidige onderzoek, zeggen zij die blind zijn vaker ooit verkering te hebben gehad dan hun slechtziende leeftijdsgenoten, maar zij zijn hier significant later mee. Jongeren die blind zijn hebben op 16,3 jaar voor het eerst verkering, tegenover de 15,4 jaar van jongeren die slechtziend zijn ($t(53) = -2.94, p < .01$). Gemiddeld krijgen de respondenten uit het huidige onderzoek verkering als zij 15,6 jaar oud zijn (jongens: 15,4 jaar, meiden: 15,7 jaar). Over het algemeen zijn de jongeren nu eerder met verkering dan tien jaar terug. Van de goedziende leeftijdsgenoten heeft 86% van de jongens en 88% van de meiden ooit verkering gehad, zo blijkt uit het onderzoek van De Graaf et al.. Voor beide seksen is het aantal relaties redelijk gelijk. Over het algemeen is het voor de jongeren duidelijk hoe zij zich moeten gedragen in een relatie, voor 3% was het soms onduidelijk en één persoon vond het helemaal niet duidelijk. Zij gaven aan dat zij het moeilijk vonden om zich een houding te geven, maar wisten niet of dit door hun visuele beperking kwam.

Van de ondervraagden heeft slechts één persoon een relatie met iemand van hetzelfde geslacht. Ten tijde van het onderzoek had 52% een relatie. Bij vijf jongeren (14%) had de partner een beperking, dit was in alle gevallen een visuele beperking. Indien gekeken wordt naar de jongeren die blind zijn dan heeft 27% een partner met een visuele beperking, bij het

onderzoek van Sloep en Reek was dit 64%. De adolescenten met een visuele beperking hadden hun partners vaak ontmoet op school (31%), tijdens het uitgaan (25%) of via internet (14%). De meerderheid van de 36 jongeren met een relatie hadden langer dan een jaar een relatie. Zij zijn allemaal tevreden over hun relatie. Van de jongeren die geen relatie hebben zou ruim 80% het leuk vinden om een relatie te hebben. 17% zegt echt op zoek te zijn, wat meestal bestaat uit goed om zich heen kijken. Geen van de respondenten gaf aan liever een partner met een visuele beperking te hebben. 34% (blind: 47%) heeft liever een partner zonder deze beperking, soms werden hier praktische redenen voor genoemd. De anderen maakt het niet uit. Bij Sloep en Reek waren deze verhoudingen gelijk, daar zei 3% liever een partner met beperking te hebben, 25% een partner zonder en 72% maakte het toentertijd niet uit.

Eerste seksuele ervaringen

76% van de jongeren uit het onderzoek heeft ervaring met tongzoenen, tegenover 90% van de ondervraagden van de RNG. De vrouwelijke respondenten van het huidige onderzoek zijn gemiddeld 15,5 jaar ten tijde van hun eerste tongzoen, de jongens 15,1 jaar. Gemiddeld waren zij 15,3 jaar oud toen zij hun eerste zoen kregen. Hun goedziende leeftijdsgenoten zijn significant jonger; gemiddeld 14,0 jaar ($t(66) = 4.95, p < .01$). Ook hier zijn de jongeren die blind zijn significant later met hun eerste zoen, namelijk 16,3 jaar terwijl hun slechtdziende leeftijdsgenoten gemiddeld 15 jaar zijn ($t(51) = -4.68, p < .01$). Bij 42% van de jongeren met een visuele beperking was de eerste zoen niet wat zij verwacht hadden; voor de één viel het tegen, voor de ander was het leuker dan verwacht. 33% had ten tijde van de eerste zoen al verkering met de persoon en bij eveneens 33% kwam er verkering uit voort. 13% van de jongeren heeft met één persoon gezoend en 22% met meer dan tien personen.

77% van de ondervraagden zegt ervaring te hebben met masturberen, dit percentage komt overeen met het onderzoek van de RNG. Gemiddeld deden zij dit voor het eerst op 14,3-jarige leeftijd, deze leeftijd is voor beide seksen gelijk. De mannelijke ondervraagden hebben significant vaker ervaring met masturbatie dan hun vrouwelijke leeftijdsgenoten ($t(56) = -4.55, p < .01$), ook dit komt overeen bij de RNG. Van de jongeren heeft 85% zich wel een seksueel opgewonden gevoeld, zij voelde dit gemiddeld op 14,6-jarige leeftijd voor het eerst. De RNG vond dat 94% zich wel eens opgewonden heeft gevoeld, gemiddeld voor het eerst als zij 14,2 jaar oud zijn, het betreft geen significant leeftijdsverschil. Jongens voelen zich ook significant vaker seksueel opgewonden ($t(59) = -2.85, p = .01$). Er is gevraagd welke zintuigen de jongeren gebruiken om opgewonden te raken, om zo meer inzicht te krijgen in hoe dit werkt bij jongeren die visueel beperkt zijn. 69% maakt ondanks de visuele beperking

toch gebruik van de visus, jongens gebruiken dit zintuig significant vaker dan meiden ($t(57) = 2.62, p = .01$), jongeren die blind zijn significant minder dan hun slechtzijnde leeftijdsgenoten ($F(2,72) = 8.08, p = .03$ en $p < .01$). Bij 32% van de jongeren die wel eens seksueel opgewonden zijn geweest speelde ook geur een rol. Het merendeel (75%) raakt echter opgewonden door het voelen, want zoals een respondent zei: “wat je niet kan zien, mag je voelen”. Bij het laatst genoemde zintuig zijn het significant meer vrouwelijke ondervraagden die hierdoor opgewonden raken ($t(70) = -3.06, p < .01$). De tast was ook het zintuig dat in het onderzoek van Sloep en Reek het meest werd genoemd. In het huidige onderzoek gaven de meeste jongeren aan dat het opgewonden raken volgens hen niet anders verloopt dan bij goedziende leeftijdsgenoten (68%), de overigen zeggen vaak hun fantasie te betrekken bij het opgewonden raken. Aan de jongeren die zich wel eens seksueel opgewonden hebben gevoeld is ook gevraagd of zij wel eens seksuele fantasieën hebben, 15% van deze jongeren zegt hier geen ervaring mee te hebben. Van de jongeren die wel fantasieën hebben is dit bij 75% in de vorm van beelden. Meiden zeggen significant vaker geen fantasieën te hebben dan de mannelijke respondenten ($t(47) = -2.07, p = .04$).

71% van de jongeren (blind: 77%) heeft ervaring met het voelen en elkaar strelen onder de kleren. Dit is minder dan de 84% uit het onderzoek van de RNG, maar meer dan de 50% uit het onderzoek van Sloep en Reek. Indien zij deze ervaring hadden, was dit gemiddeld op 16,4-jarige leeftijd, jongeren zonder visuele beperking hebben deze ervaring gemiddeld significant een jaar eerder ($t(61) = 4.58, p < .01$). Bij voelen onder de kleding zijn jongeren die blind zijn gemiddeld 17 jaar wanneer zij dit voor het eerst doen, jongeren die slechtzijnd zijn doen dit op 16,3-jarige leeftijd. Dit is een significant verschil ($t(48) = -2.95, p < .01$). 58% van de jongeren (65% van de jongeren die blind zijn) had ervaring met vrijen zonder kleren aan (maar ook zonder geslachtsgemeenschap), dit deden zij gemiddeld voor het eerst op 16,6-jarige leeftijd. Tien jaar geleden had 40% hier ervaring mee en bij de RNG heeft 72% van de jongeren hier ervaring mee. Op een gemiddelde leeftijd van 16,3 jaar hadden zij hun eerste ervaring met naakt vrijen (zonder geslachtsgemeenschap), dit is geen significant verschil in leeftijd. Ook hier zijn de jongeren die slechtzijnd zijn eerder dan hun leeftijdsgenoten die blind zijn, 16,5 jaar tegenover 16,8 jaar, maar dit verschil is niet significant.

In het huidige onderzoek had 48% ervaring met geslachtsgemeenschap, dit waren bijna evenveel meiden als jongens. Van de jongeren die blind zijn had 47% deze ervaring. De gemiddelde leeftijd voor de eerste keer bij jongeren die slechtzijnd zijn ligt op 17,2 jaar, voor de jongeren die blind zijn is dit 18,5 jaar (totaal: 17,4 jaar). Dit verschil in leeftijd is

significant ($t(33) = -4.62, p < .01$). In het onderzoek van de Rutgers Nisso Groep had 70% ervaring met geslachtsgemeenschap. Met een gemiddelde leeftijd van 17,4 jaar verschillen adolescenten met een visuele beperking significant van hun goedziende leeftijdsgenoten, die gemiddeld 16,7 jaar zijn ten tijde van hun eerste keer ($t(41) = 2.36, p = .02$). Bij het onderzoek van Sloep en Reek wilden twaalf jongeren geen antwoord geven op de vraag of zij wel eens geslachtsgemeenschap hadden gehad, van de overige respondenten had 34% hier ervaring mee, gemiddeld waren zij 19 jaar oud ten tijde van de eerste keer. Dit verschilt niet significant van de 18,5 jaar van de jongeren die blind zijn van het huidige onderzoek. Een aannemelijke hypothese lijkt dat de jongeren die in 1998 weigerden antwoord te geven, geen ervaring hadden met geslachtsgemeenschap. Mogelijk is het werkelijke percentage van jongeren die ervaring hebben met geslachtsgemeenschap in het onderzoek van Sloep en Reek hierdoor lager en de gemiddelde leeftijd van de eerste keer zou nog hoger kunnen zijn.

Bij zowel het strelen, het vrijen zonder kleren aan als de geslachtsgemeenschap zijn de jongens net iets eerder dan de meiden, dit verschil is echter nergens significant. De partner is ten tijde van de eerste keer van de jongeren met een visuele beperking gemiddeld een klein jaar ouder, 18,2 jaar. Voor de jongens uit het onderzoek geldt dat hun partner gemiddeld 17,2 jaar is ten tijde van de eerste keer, de partner bij de meiden is significant ouder, namelijk 19,4 jaar ($t(40) = -2.40, p = .02$). 38% van de respondenten kende hun partner al langer dan een jaar ten tijde van de eerste keer. Dit wil overigens niet zeggen dat zij al een jaar verkering hadden, de meeste van deze jongeren kenden elkaar al voor de verkeringsstijd.

76% van de jongeren zei erg verliefd te zijn geweest op de ander ten tijde van de eerste keer geslachtsgemeenschap. Van de ondervraagden gaf 91% aan dat beide de eerste keer allebei even graag geslachtsgemeenschap wilden. Vier meiden gaven aan door de ander te zijn overgehaald. Geen van hun mannelijke leeftijdsgenoten gaf dit aan, wat zorgt voor een significant verschil tussen beide seksen ($t(19) = 2.18, p = .04$). Bij de Rutgers Nisso Groep waren ook significant meer meiden die aangaven te zijn overgehaald. De voornaamste reden(en) om geslachtsgemeenschap te hebben waren in het huidige onderzoek: liefde, we waren er aan toe en nieuwsgierigheid. Bij het onderzoek van Sloep en Reek waren dit eveneens de meest genoemde redenen. Voor een kleine meerderheid was de eerste keer zoals verwacht. Aan de 42 jongeren die ervaring hadden met geslachtsgemeenschap is vervolgens gevraagd met hoeveel personen zij naar bed zijn geweest. De grootste categorie was die van één persoon (33%). Bij het onderzoek door De Graaf et al. bleken meiden vaker met één persoon naar bed te zijn geweest dan de jongens, 38% tegenover 29%. Bij de categorie 'vier of meer personen' was dit andersom, respectievelijk 28% om 38%.

Aan de jongeren die geen ervaring hadden met geslachtsgemeenschap is gevraagd naar de reden(en) waarom zij hier nog geen ervaring mee hebben. 57% gaf aan dat het er gewoon nog nooit van gekomen is, jongens noemen dit significant vaker ($t(44) = 2.49, p = .02$). Deze reden werd door goedziende leeftijdsgenoten het meest genoemd. 26% zegt daar geen behoefte aan te hebben, dit waren significant meer meiden ($t(29) = -3.78, p < .01$). Bij de RNG gaf 18% deze reden aan. Ver uit de meeste jongeren willen eerst verliefd zijn en een tijdje verkering hebben. De laatste reden wordt door bijna de helft van de 15 t/m 20-jarigen uit het onderzoek van RNG gegeven, van de 21 tot 25-jarigen is dit ruim een kwart.

Seksueel zelfbeeld

Aan de jongeren die ervaring hadden met geslachtsgemeenschap is gevraagd hoe tevreden zij zijn over hun seksleven. De meeste jongeren zijn tevreden, de vrouwelijke respondenten gemiddeld meer dan hun mannelijke leeftijdsgenoten, maar dit verschil is niet significant. Bij de Rutgers Nisso Groep is dit verschil wel significant. Ook is aan hen gevraagd wat zij leuk vinden aan seks. Aan jongeren zonder deze ervaring is gevraagd wat hen leuk lijkt. Bijna alle jongeren noemden het knuffelen en het lekker tegen elkaar aan liggen, tegenover 75% van de jongeren van het RNG-onderzoek. Ook het heel dicht bij iemand anders zijn, de verliefdheid en romantiek en de lichamelijke opwindning werden door de ruime meerderheid genoemd. De lichamelijke opwindning werd door alle jongens genoemd, dit zorgt voor een significant verschil ($t(42) = 3.10, p < .01$). Bij het onderzoek van de RNG noemt 76% van de jongens deze motivatie. Hoewel dit minder is als in het huidige onderzoek, is ook daar sprake van een significant verschil met de vrouwelijke respondenten. Net als bij het onderzoek van de Rutgers Nisso Groep zijn het in het huidige onderzoek ook voornamelijk meer jongens die opwindingsgerichte motieven voor seks noemen, meiden noemen vaker relatiegerichte motieven.

Tijdens het interview is de jongeren ook een aantal beweringen voorgelegd om zo hun seksueel zelfbeeld te meten. Jongeren konden aangeven in welke mate zij het met de bewering eens waren. Deze beweringen zijn in het huidige onderzoek geclusterd op dezelfde wijze als in het RNG-onderzoek is gedaan. Het cluster 'positief seksueel zelfbeeld' (Cronbach's $\alpha = .81$) bestond uit alle beweringen, met uitzondering van 'ik vind mezelf te dik' en 'ik vind mezelf te dun'. De negatieve beweringen zijn binnen dit cluster omgeschaald. Het cluster 'seksuele schuld en schaamte' (Cronbach's $\alpha = .80$) bestond uit de beweringen 'ik schaam me als ik seksuele gevoelens heb (of zou hebben)', 'ik vind seks eigenlijk vies', 'ik voel me

schuldig als ik seksuele gevoelens heb (of zou hebben)', 'na het masturberen voel ik me vaak schuldig' en 'ik ben nog niet aan seks toe'. Het laatste cluster 'een sterke gerichtheid op seks' (Cronbach's alpha = .60) werd gemeten met de beweringen 'ik denk aldoor aan seks', 'voor mij is seks belangrijk' en 'ik wil van alles uitproberen op het gebied van seks'. Op clusterniveau zijn er geen significante verschillen tussen jongens en meiden en tussen de drie ernst-groepen (blind, ernstig slechtziend en matig slechtziend)

92% van de jongeren ervaart geen seksuele schaamte of schuld. Jongens zeggen significant vaker zich niet te schamen voor seksuele gevoelens ($t(86) = 3.02, p < .01$). Meiden voelen zich significant vaker schuldig over masturbatie ($t(73) = 2.18, p = .03$). Meiden zeggen significant vaker dat zij minder aan seks toe zijn dan hun mannelijke leeftijdsgenoten ($t(70) = 3.11, p < .01$). Ook uit het onderzoek van De Graaf et al. komt naar voren dat weinig jongeren schuld en schaamte ervaren. De meeste schuldgevoelens hebben in beide onderzoeken betrekking op masturbatie. In dit onderzoek ervaren de jongeren minder gevoelens van schuld en schaamte dan de jongeren uit het RNG-onderzoek, al zijn de verschillen klein.

30% van de ondervraagden zegt seks belangrijk te vinden, maar de gerichtheid op seks is onder de adolescenten niet erg groot. De meeste jongeren zijn het oneens met stellingen als 'ik denk aldoor aan seks', 'voor mij is seks belangrijk' en 'ik wil van alles uitproberen op het gebied van seks'. Overigens zijn de mannelijke respondenten het met de eerste en laatste stelling significant vaker eens dan de vrouwelijke respondenten ($t(86) = -2.42, p = .02$ en $t(86) = -2.62, p = .01$), bij de RNG zijn de mannen het ook met de tweede stelling significant vaker eens.

De meerderheid van de jongeren heeft een positief zelfbeeld. Over het algemeen zijn de jongeren tevreden over hun geslachtsdelen en vinden zij zichzelf best aantrekkelijk. Wel zijn de meiden uit het onderzoek het significant meer eens met de stelling 'ik vind mezelf te dik' dan de jongens ($t(74) = 2.45, p = .02$). Ook in het onderzoek van de Rutgers Nisso Groep zijn de vrouwelijke respondenten het significant vaker met deze stelling eens. Wel zijn de jongeren uit het huidige onderzoek meer tevreden over het uiterlijk dan hun goedziende leeftijdsgenoten. Zo zegt in dit onderzoek 2% van de jongens en 5% van de meiden het niet eens te zijn met de stelling 'ik ben tevreden over mijn geslachtsdelen', terwijl dit in het RNG-onderzoek respectievelijk 12% en 21% betreft. Ook bij de stelling 'ik vind mezelf te dik' is slechts 2% van de jongens en 16% van de meiden uit het huidige onderzoek het eens. Bij hun goedziende leeftijdsgenoten liggen deze percentages op 15% (jongens) en 33% (meiden).

Media

Er is gekeken in welke mate jongeren gebruik maken van nieuwere vormen van communicatie, zoals sms'en en internet. Tussen de drie groepen (blind, ernstig slechtziend en matig slechtziend) zijn geen significante verschillen. Het flirten via de chat of msn doet 24% regelmatig, 17% zegt dit nooit te doen. Het online daten wordt minder vaak gedaan; 81% zegt dit nooit te doen en 19% geeft aan dit wel eens te doen. Deze aantallen komen redelijk overeen met het onderzoek onder goedziende leeftijdsgenoten. Wel blijkt uit het RNG-onderzoek dat één op de tien jongens en één op de twintig meisjes ervaring heeft met seks op het internet of seks met iemand die zij op internet hebben ontmoet, dit wordt in het huidige onderzoek niet gevonden.

Kennis

Om de kennis van de jongeren te testen werd aan de jongeren gevraagd of een uitspraak juist of onjuist was. Ook konden de jongeren het aangeven als zij het antwoord niet wisten. De kennisvragen worden steeds door de meerderheid van de jongeren goed beantwoord. Voornamelijk de stelling 'als je geen (lichamelijke) klachten hebt, kun je toch een soa hebben' en 'de pil verkleint de kans dat je hiv of een andere soa oploopt' worden door de meeste jongeren juist beantwoord, respectievelijk door 90% en 88%. Deze hoge percentages worden in het onderzoek van de Rutgers Nisso Groep niet gehaald, wel weten de vrouwelijke respondenten in beide onderzoeken vaker het juiste antwoord te geven. Of je onvruchtbaar kunt worden als je de pil slikt, wordt in het huidige onderzoek het minst vaak juist beantwoordt. De stelling 'er zijn soa's waar meisjes onvruchtbaar van kunnen worden', die door 67% van de respondenten juist wordt beantwoord, wordt significant vaker door meisjes juist beantwoord dan door jongens ($t(77) = 3.06, p < .01$). Er kan gesteld worden dat jongeren met een visuele beperking niet onder doen aan hun goedziende leeftijdsgenoten wat betreft de kennis over seksualiteit.

Informatiebehoefte

Om te kijken hoe de voorlichting van de jongeren is geweest, is aan de jongeren gevraagd over welke onderwerpen zij graag meer zouden willen weten. Jongeren wilden graag meer weten over hoe je leuker of lekkerder kan vrijen, 'want dat is nooit weg', dit waren significant vaker de mannelijke respondenten ($t(86) = 2.68, p = .01$). Dit is ook onder goedziende jongeren de meest gekozen optie. Daarnaast waren ook andere soa's dan hiv en aids en het versieren onderwerpen die de jongeren noemden. Een klein aantal noemde bij 'overige' dat zij

graag meer informatie wilde over seksualiteit met betrekking tot hun visuele beperking. Van bijna alle onderwerpen willen de jongeren van het huidige onderzoek vaker meer weten dan hun goedziende leeftijdsgenoten.

Gebruik voorzieningen

De jongeren krijgen voornamelijk informatie over seksualiteit op school en van hun ouders. Deze informatie wordt door de jongen ook als goed ervaren. Van de hulpverlening (artsen, GGD en jongerenwerkers) wordt weinig informatie verkregen, 73% zegt hiervan geen informatie te hebben gehad. Het lijkt erop dat jongeren tegenwoordig meer informatie krijgen van vrienden en ouders dan tien jaar terug. In het onderzoek van Sloep & Reek kreeg 18% van de jongeren voorlichting van vrienden. In het huidige onderzoek zegt, 29% van de respondenten die blind zijn redelijk veel tot heel veel informatie te krijgen van vrienden. Slechts 12% zegt van vrienden helemaal geen informatie te verkrijgen. In 1998 kreeg 45% van de ondervraagden geen voorlichting van hun ouders, tegenwoordig is dit maar 6% van de adolescenten die blind zijn.

4. Discussie

In dit hoofdstuk worden eerst de vraagstellingen van het onderzoek beantwoord en besproken. Vervolgens worden aandachtspunten van het onderzoek besproken. Daarna worden er aanbevelingen gedaan voor de praktijk en toekomstig onderzoek.

4.1 Beantwoording van de vraagstellingen

Wat zijn de verschillen en overeenkomsten op het gebied van relaties en seksualiteit tussen jongeren met en zonder visuele beperking?

Indien de jongeren met een visuele beperking worden vergeleken met hun goedziende leeftijdsgenoten uit het onderzoek van de Rutgers Nisso Groep (De Graaf, Meijer, Poelman & Vanwesenbeeck, 2005) moet er rekening mee worden gehouden dat de jongste adolescenten uit het RNG-onderzoek, van 12 t/m 14 jaar, in de percentages niet worden meegenomen. Wordt er echter over gemiddelde leeftijden gesproken, dan zijn zij wel meegenomen.

Tussen beide groepen zijn er meer verschillen dan overeenkomsten. Hoewel de percentages jongeren die ooit verliefd zijn geweest niet erg van elkaar verschillen, liggen de meeste overige percentages verder uit elkaar. Zo is het percentage van jongeren dat verkering heeft gehad 78%, maar bij het RNG-onderzoek is dit 86% voor jongens en 88% voor meisjes. Het verschil voor ervaring met tongzoenen is groter, 76%, tegenover 90%. Eveneens blijkt er bij dit onderwerp een significant leeftijdsverschil te zijn, de jongeren uit het huidige onderzoek zijn 15,3 jaar als zij hun eerste tongzoen ervaren, de jongeren uit de RNG-onderzoek zijn gemiddeld 14,0 jaar. De respondenten van het onderzoek van de RNG hebben vaker ervaring met opgewonden zijn, er is hierbij geen significant leeftijdsverschil. Dezelfde jongeren hebben ook vaker ervaring met het voelen en strelen onder de kleren (71% tegenover 84%), hierbij is er wel een significant leeftijdsverschil, jongeren met een visuele beperking zijn gemiddeld een jaar later wanneer zij dit voor het eerst doen. Ook bij het vrijen zonder kleren aan liggen de percentages uit elkaar (58% en 72%), het grootste verschil tussen de percentages komt voor bij de ervaring met geslachtsgemeenschap (48% tegenover 70%), de goedziende jongeren zijn hier gemiddeld ook 0,7 jaar eerder mee. Zij beleven hun eerste keer gemiddeld op 16,7-jarige leeftijd, jongeren met een visuele beperking zijn gemiddeld 17,4 jaar, het betreft hier een significant verschil. Bij het onderzoek van De Graaf et al. zijn het vooral meiden die één bedpartner hebben gehad, ‘vier of meer bedpartners’ hebben voornamelijk de jongens. In het huidige onderzoek zijn het ook de meiden die vaker één bedpartner hebben gehad, maar ook meer meiden dan jongens hebben vier of meer

bedpartners gehad. De percentages van de hoeveelheid bedpartners zijn redelijk gelijk in beide onderzoeken.

Ook zijn in beide onderzoeken de motieven voor seks bij jongens vaker opwindingsgericht en bij de vrouwelijke respondenten voornamelijk relatiegericht. Wel wordt 'het knuffelen en lekker tegen elkaar aanliggen' door beide seksen en 'de lichamelijke opwinding' door de jongens in het huidige onderzoek vaker genoemd. Beide groepen jongeren ervaren weinig gevoelens van schuld en schaamte met betrekking tot seksualiteit, de meeste schuldgevoelens hebben betrekking op masturbatie. Al is het verschil klein, adolescenten met een visuele beperking lijken minder gevoelens van schuld en schaamte te ervaren dan de jongeren uit het RNG-onderzoek. Ook hebben de meeste jongeren uit beide groepen een positief zelfbeeld. Jongeren die blind of slechtziend zijn geven aan meer tevreden te zijn over hun aantrekkelijkheid en geslachtsdelen dan hun goedziende leeftijdsgenoten. Op het gebied van de media blijkt dat de jongeren uit het huidige onderzoek ongeveer even vaak gebruik maken van internet en sms. Wel komt het hebben van seks op het internet (cyberseks) en het hebben van seks met iemand die zij via internet kennen bij jongeren met een visuele beperking bijna niet voor, terwijl één op de tien jongens en één op de twintig meiden uit het RNG-onderzoek hier ervaring mee heeft. De jongeren die blind of slechtziend zijn komen grotendeels overeen in hun mate van kennis, maar geven vaker aan graag meer te willen weten over verschillende onderwerpen.

Opvallend is dat de overeenkomsten voornamelijk liggen bij onderwerpen waar alleen de adolescent zelf bij betrokken is (verliefd zijn, masturberen, attituden), de verschillen liggen op de onderwerpen waar een partner bij nodig is. Jongeren met een visuele beperking hebben hier vaak minder ervaring mee en doen hun eerste ervaring op latere leeftijd op. Uitzondering hierop is het opgewonden zijn, hoewel hier geen partner voor nodig is, verschillen jongeren met en zonder visuele beperking hierop. Het zou kunnen zijn dat dit samenhangt met zowel het beperkte zicht als het ontbreken van een partner.

Het dient vermeld te worden dat het onderzoek van De Graaf, Meijer, Poelman en Vanwesenbeeck (2005) resultaten betreft die drie jaar oud zijn. Hoewel dit onderzoek het meest recent is, is het mogelijk niet meer kloppend. Gezien de trend die gaande is, zijn jongeren waarschijnlijk al weer eerder met dating, relaties en seksualiteit. Dit vertekent de resultaten van het huidig onderzoek enigszins.

Wat zijn de verschillen en overeenkomsten tussen de resultaten van het huidige onderzoek en de resultaten van het onderzoek van Sloep en Reek (1998)?

Om een gepaste vergelijking te kunnen maken worden van het huidige onderzoek alleen de jongeren die blind zijn ($n = 17$) vergeleken met de braille-gebruikers ($n = 38$) uit het onderzoek van Sloep en Reek. In beide onderzoeken zijn dezelfde selectiecriteria gebruikt. Niet alleen met betrekking tot de ernst, maar ook qua leeftijd komen deze groepen meer met elkaar overeen dan de jongeren van Sloep en Reek in vergelijking tot de totale groep van het huidige onderzoek. Wel is er een verschil in de sekse-verdeling in beide onderzoeken.

Ook met het onderzoek van Sloep en Reek zijn meer verschillen dan overeenkomsten te vinden. In het huidige onderzoek is minder aandacht besteedt aan vriendschapsrelaties dan in het voorgaande onderzoek. Wel is het percentage van jongeren die zeggen bij een vaste vriendengroep te horen toegenomen, van 63% naar 82%.

De percentages van jongeren die wel eens verliefd zijn geweest komen in deze twee onderzoeken overeen. In het huidige onderzoek zegt het merendeel wel te flirten, tien jaar terug zij het merendeel juist niet of weinig te flirten. Het verschil tussen beide onderzoeken kan echter verklaard worden door de groep die zegt weinig te flirten, die er voor zorgt dat zo beide keren een merendeel wordt behaald. In beide onderzoeken flirten de jongens meer dan de meiden, deze verschillen zijn echter niet significant. Opvallend is dat in beide onderzoeken de jongeren zeggen uiterlijk belangrijk te vinden en ook eisen stellen aan het uiterlijk. Ook doet de meerderheid wat aan hun eigen uiterlijk indien zij een afspraakje hebben. In beide onderzoeken deden meiden meer aan hun uiterlijk, bij Sloep en Reek was dit verschil ook significant. De gedachte dat jongeren die blind of slechthziend zijn, minder gericht zijn op het uiterlijk, lijkt niet te kloppen.

In beide onderzoeken heeft ongeveer drie kwart van de jongeren wel eens een afspraakje gehad, ook de leeftijd komt hierbij overeen. Maar op de andere gebieden lijken jongeren tegenwoordig meer ervaring te hebben. In het onderzoek van Sloep en Reek had 32% nog nooit verkering gehad, vandaag de dag is dat 12%. De vrouwelijke respondenten hebben in beide studies vaker ervaring met verkering, al is dit verschil niet significant. Ook hebben jongeren tegenwoordig meer ervaring met voelen onder de kleren, 77% tegenover 50%. 65% heeft ervaring met het vrijen zonder kleren aan (zonder geslachtsgemeenschap). Bij het onderzoek van Sloep en Reek was dit nog 40%. Anno 2008 heeft 47% van de jongeren die blind zijn ervaring met geslachtsgemeenschap. Tien jaar geleden had 34% ervaring met geslachtsgemeenschap, waarbij 12 jongeren de vraag niet wilden beantwoorden, waardoor het werkelijke percentage vermoedelijk nog lager ligt. De eerste keer geslachtsgemeenschap

ervaren de jongeren uit het onderzoek van Sloep en Reek op een gemiddelde leeftijd van 19, tegenwoordig ligt deze leeftijd op 18,5 jaar. Het betreft hier geen significant verschil. Het lijkt dus sterk dat de trend dat jongeren eerder hun seksuele ervaringen opdoen (Brugman, Goedhart, Vogels & Van Zessen, 1995; De Graaf, Meijer, Poelman & Vanwesenbeeck, 2005) ook geldt voor deze doelgroep. Had in het onderzoek van Sloep en Reek 63% van de respondenten een seksuele ervaring, variërend van zoenen tot geslachtsgemeenschap, in het huidige onderzoek is dit 88% van de respondenten die blind zijn.

Adolescenten met een visuele beperking lijken tegenwoordig meer voorlichting te krijgen. Slechts 15% van de jongeren uit het huidige onderzoek krijgt geen voorlichting van zijn of haar ouders, terwijl dit in 1998 nog 45%. Ook van vrienden krijgen jongeren tegenwoordig meer informatie. Van de respondenten uit het onderzoek van Sloep en Reek kreeg 18% informatie van vrienden, tegenwoordig zegt een bijna even groot percentage (16%) juist geen informatie te krijgen van vrienden.

In beide onderzoeken komt naar voren dat de voorkeur van jongeren niet uitgaat naar een partner met een visuele beperking. Hoewel het de meeste jongeren niet uitmaakt, geeft een redelijk deel de voorkeur aan een partner zonder een visuele beperking. Ook wordt in beide onderzoeken aangegeven dat vooral de tast het zintuig is waardoor zij opgewonden raken. Er is echter geen informatie bekend waardoor dit antwoord vergeleken kan worden met goedziende leeftijdsgenoten. Hetzelfde geldt voor de redenen voor de geslachtsgemeenschap. Die komen in beide onderzoeken overeen, maar het is goed mogelijk dat dit redenen zijn die veel jongeren zouden geven, ongeacht of zij een visuele beperking hebben.

Hoe verschillen meer in het bijzonder de slechtziende adolescenten van hun leeftijdsgenoten, zowel ziend als blind?

Om te bestuderen welke plaats slechtziende adolescenten innemen op het continuüm, wordt deze groep jongeren vergeleken met de jongeren die blind zijn uit het huidige onderzoek en hun goedziende leeftijdsgenoten van het onderzoek van de Rutgers Nisso Groep (De Graaf, Meijer, Poelman & Vanwesenbeeck, 2005). Op deze manier kan bestudeerd worden wat de invloed van het (iets) kunnen zien of het hebben van een beperking is op relaties en seksualiteit bij jongeren. Het beeld wordt echter vertekend doordat de groep jongeren die blind zijn significant ouder is (21 jaar) dan de groep jongeren die slechtziend zijn (20 jaar, $SD = 1.76$) ($t(70) = -4.76, p < .01$).

Als gekeken wordt naar vrienden en vrije tijd valt op dat slechtziende jongeren minder tijd alleen doorbrengen en minder vaak met mensen met een beperking, dan de adolescenten

die blind zijn. Wel zeggen zij minder vaak tot een vriendengroep te behoren. 94% van de jongeren die blind zijn zegt meerdere malen verliefd te zijn, tegenover 68% en 83% van de ernstig en matig slechtzienden. Wat betreft verliefdheid lijken jongeren die blind zijn meer op hun goedziende leeftijdsgenoten. Ook zijn zij zekerder in het contact zoeken. Wel flirten zij minder dan hun de jongeren die slechtziend zijn. Wat afspraakjes betreft doen beide groepen niet aan elkaar onder, zij hebben evenveel ervaring met daten. Maar jongeren die blind zijn hebben hun eerste afspraakje op een significante latere leeftijd, 16,6 jaar tegenover 15,9 jaar. Slechtziende jongeren vragen vaker dan de jongeren die blind zijn de ander mee op date. Bijna de helft van de jongeren met een matige visuele beperking zegt niets te doen aan het uiterlijk als er een date is, dit is 21% bij de ernstig beperkte en 15% bij de jongeren die blind zijn.

Heeft van de goedziende jongeren uit het RNG-onderzoek 86% en 88% (jongens en meiden) verkering gehad, bij de jongeren die blind zijn is dit eveneens 88%, maar voor jongeren die slechtziend zijn is dit 71% (ernstig) en 81% (matig). Wel zijn de jongeren die slechtziend zijn significant eerder met verkering, zij zijn 15,4 jaar terwijl de respondenten die blind zijn gemiddeld op 16,3-jarige leeftijd voor het eerst verkering hebben. Ook hebben de slechtziende jongeren vaker meerdere relaties gehad. Van de jongeren die blind zijn heeft 27% een partner met een visuele beperking, van de overige jongeren is dit 17%. Jongeren die slechtziend zijn willen vaker een relatie (indien zij geen relatie hebben), 86% en 80% tegenover 67%.

De jongeren die blind zijn hebben meer ervaring met tongzoenen, 88% tegenover 65% en 81%, zij lijken hierdoor aanvankelijk meer op hun goedziende leeftijdsgenoten (90%). Maar ook hier zijn zij significant later met hun eerste zoen, namelijk 16,3 jaar terwijl hun slechtziende leeftijdsgenoten gemiddeld 15 jaar zijn. Ook zoenen zij met minder personen dan hun slechtziende leeftijdsgenoten. Worden jongeren die blind zijn vaker opgewonden van geur, geluid en tast dan zicht, dit is bij slechtziende jongeren andersom (met uitzondering van tast). Er is hier echter geen vergelijkingsmateriaal met goedziende leeftijdsgenoten. Ook met voelen onder de kleren hebben de jongeren die blind zijn het hoogste percentage (77% tegenover 65% en 73%), net als bij vrijen zonder kleren (65% tegenover 50% en 62%). Maar ook bij deze twee aspecten van seksualiteit zijn slechtziende jongeren eerder. Bij voelen onder de kleding, 16,3 jaar tegenover 17 jaar, is dit verschil significant. Bij naakt vrijen (zonder geslachtsgemeenschap) is er geen significant leeftijdsverschil. Jongeren die slechtziend zijn doen dit gemiddeld voor het eerst als zij 16,5 jaar zijn, jongeren die blind zijn als zij 16,8 jaar zijn. Van de jongeren uit het onderzoek van De Graaf et al. heeft hier 84% (voelen onder

kleren) en 72% (vrijen zonder kleren) ervaring mee. Met ervaring met geslachtsgemeenschap zijn de groepen aan elkaar gelijk (47%, 50% en 46%), maar niet aan het RNG-onderzoek (70%). Eveneens is hier een verschil in leeftijd tussen jongeren die blind en jongeren die slechtziend zijn. De blinde respondenten zijn gemiddeld 18,5 ten tijde van hun eerste keer. Dit verschilt significant van de 17,2 jaar bij slechtziende leeftijdsgenoten. Wat betreft het aantal bedpartners kan niet gesteld worden dan jongeren die blind zijn onder doen aan de andere respondenten en ook niet aan hun goedziende leeftijdsgenoten.

Ondanks dat er verschillen zijn tussen de drie groepen onderling, lijken jongeren die slechtziend zijn meer op hun leeftijdsgenoten die blind zijn dan op leeftijdsgenoten zonder een visuele beperking. Ze nemen duidelijk een positie in tussen de andere twee groepen (blind en goedziend). Jongeren die slechtziend zijn, zijn vaak significant eerder met het opdoen van de eerste ervaringen dan hun leeftijdsgenoten die blind zijn, maar zij hebben ook duidelijk minder en later ervaring dan hun goedziende leeftijdsgenoten. De mate van zicht en de ernst van de beperking lijkt van invloed te zijn op de ervaringen van jongeren op het gebied van relaties en seksualiteit. Hoe meer de jongere kan zien en hoe minder ernstig de beperking, hoe meer ervaring de jongere heeft.

Samenvattend kan gesteld worden dat er nog steeds verschillen zijn tussen jongeren met en zonder een visuele beperking: ze hebben minder ervaring en op latere leeftijd. Wel lijkt onder de doelgroep van het onderzoek ook een trend gaande te zijn, waarbij adolescenten op steeds jongere leeftijd hun eerste seksuele ervaring opdoen. In vergelijking met het onderzoek van tien jaar terug (Sloep & Reek, 1998) hebben jongeren met een visuele beperking nu vaker en eerder ervaring. Doordat met het huidige onderzoek jongeren die slechtziend zijn vergeleken konden worden leeftijdsgenoten, zowel goedziend als blind, is het duidelijk geworden dat de jongeren die slechtziend zijn een middenpositie innemen ten opzichte van hun leeftijdsgenoten die blind zijn en zij die goedziend zijn. Waarbij zij meer lijken op de respondenten die blind zijn, dan op goedziende leeftijdsgenoten.

Mogelijk is de integratie van jongeren met een visuele beperking ten op zichte van tien jaar geleden verbeterd. Zo zeggen meer jongeren tot een vaste vriendengroep te behoren, hebben minder jongeren een relatie met iemand die een visuele beperking heeft en noemt het merendeel van de jongeren bij vrijetijdsbestedingen een sociale activiteit of een sport. Dit is een verschil met het onderzoek van Sloep en Reek. Daarnaast is het zelfvertrouwen van de jongeren uit het onderzoek iets dat opvalt. Zo denken de meeste jongeren dat het hen

waarschijnlijk wel gaat lukken om met iemand die ze leuk vinden in contact te komen. Ook blijkt dat de jongeren vaak tevreden zijn over hun aantrekkelijkheid en geslachtsdelen.

4.2 Aandachtspunten huidig onderzoek

Het eerste aandachtspunt is de gebruikte onderzoeksmethode. Het telefonisch interview is gezien het onderwerp en het de tijdsinvestering voor het onderzoek de beste methode geweest om de jongeren te benaderen. Wel moet er rekening mee worden gehouden dat sociale wenselijkheid mogelijk de antwoorden van de jongeren heeft beïnvloedt. Het is natuurlijk een persoonlijk, en voor sommige jongeren ook een gevoelig onderwerp en ook speelt de vergelijking met leeftijdsgenoten een grote rol. Dit blijkt onder andere uit de twee jongeren die tijdens de interviews weigerden een vraag te beantwoorden, als wel de twaalf jongeren uit het onderzoek van Sloep en Reek, die de vraag of zij ervaring hadden met geslachtsgemeenschap niet wilden beantwoorden. Opvallend is echter dat in het dit onderzoek de meerderheid juist wel bereid was alle vragen te beantwoorden. Dat weinig jonge adolescenten op de selectieprocedure via Visio hebben gereageerd kan eveneens te maken hebben met de gevoeligheid van het onderwerp van het onderzoek. Wel is in de wervingsbrief duidelijk aangegeven dat het alle gegevens vertrouwelijk en anoniem zouden worden behandeld. Maar hoewel de respons van de jongeren tussen die 17 en 25 jaar, die eerder mee hadden gedaan aan een voorgaand onderzoek (Kef, 2006) en telefonisch werden benaderd (erg) hoog was (76%), was de respons van de jonge adolescenten erg laag. Behalve dat jonge adolescenten zich ongemakkelijk kunnen voelen bij het onderwerp, is het ook mogelijk dat dit komt door het verschil in wijze van benaderen. De resultaten van het huidige onderzoek kunnen hierdoor niet gegeneraliseerd worden naar jongere adolescenten.

Eén vraag uit het onderzoek (overgenomen uit de vragenlijst van De Graaf et al., 2005) was voor sommige jongeren onduidelijk. Zo werd bij vraag 95 ('Wat vindt of lijkt jou leuk aan seks?'), de stelling 'dat je dan een relatie hebt', door de respondenten op verschillende manieren opgevat. Bij de vraag over hoe verliefd zij waren op de persoon waarmee zij voor het eerst geslachtsgemeenschap hadden (vraag 88), lijkt een categorie te ontbreken. Ook hiermee moet rekening worden gehouden bij het interpreteren van de antwoorden van de betreffende vragen. Een vraag die in het interview ontbrak was de expliciete vraag naar de seksuele geaardheid van de jongeren. Hoewel hier bewust voor gekozen is, omdat dit niet informatie was waar het onderzoek zich op richtte en het onderwerp bij enkele subvragen wel aanbod komt, is het belangrijk om te beseffen dat het mogelijke aantal homoseksuele jongeren hoger kan zijn, dan dat het lijkt. Na gaf slechts één jongere

(1%) aan homoseksueel te zijn. Dit komt overigens wel overeen met de gegevens uit het onderzoek van De Graaf et al., waar van de 12 t/m 24- jarige 1,9% van de jongens en 0,8% van de meiden vooral of alleen op het eigen geslacht zegt te vallen.

Hoewel er geen onderzoeksvraag gericht was op verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke respondenten, is hier bij het analyseren van de resultaten wel rekening mee gehouden en zijn significante verschillen beschreven. Hier is voor gekozen om zo een betere vergelijking te kunnen maken met het onderzoek van de Rutgers Nisso Groep (De Graaf et al., 2005) en Sloep en Reek.

4.3 Aanbevelingen voor de toekomst

Doordat in het huidige onderzoek geen jonge adolescenten (13 tot 16 jaar) deelnamen, is er over deze leeftijdsgroep weinig bekend. Mogelijk kan ander onderzoek de seksuele ontwikkeling van deze doelgroep beter in beeld brengen.

In het onderzoek is niet gevraagd naar de invloed van boeken of televisie op de attitudes van de jongeren. Eveneens is niet gevraagd naar de mate waarin deze media voor de jongeren met een visuele beperking bronnen van voorlichting zijn geweest. Er is hier bewust voor gekozen, omdat waarschijnlijk niet alle respondenten van deze media gebruik maken. Maar mogelijk hebben deze media toch invloed. Verder onderzoek zou hier meer aandacht aan kunnen besteden. Een andere suggestie voor verder onderzoek zijn de partners van jongeren met een visuele beperking. In het huidige onderzoek zijn relaties en seksualiteit bestudeerd vanuit de jongere met de visuele beperking, het is mogelijk interessant hoe de partners van jongeren met een visuele beperking (die zelf geen beperking hebben) de relatie ervaren.

Naast aanbevelingen voor verder onderzoek, wil het huidige onderzoek ook aanbevelingen doen voor de praktijk. Ondanks dat jongeren met een visuele beperking ten op zichte van tien jaar terug, eerder zijn met dating, relaties en seksualiteit, is er nog steeds sprake van een verschil tussen jongeren met en zonder deze beperking. Het meer omgaan met leeftijdsgenoten en het doorbrengen van meer tijd in actieve en sociale activiteiten kan dit verschil mogelijk verkleinen. Voor jongeren met een visuele beperking kan het moeilijk zijn om deze stappen zelf te ondernemen. Zij zouden er gebaat bij kunnen zijn als er vaker sociale activiteiten worden georganiseerd waarbij zij in contact komen met goedziende leeftijdsgenoten. Scholen voor kinderen en jongeren met een visuele beperking zouden hier meer aandacht aan moeten besteden en meer activiteiten organiseren. Daarnaast kunnen

ouders en hulpverleners jongeren motiveren om vaker de stap te zetten in het maken van contact met leeftijdsgenoten.

Daarnaast is ook de voorlichting een punt van aanbeveling. De meeste jongeren zijn tevreden over de voorlichting die zij ontvangen hebben, maar toch geven zij bij meer onderwerpen dan hun goedziende leeftijdsgenoten aan, er graag iets meer over te willen weten. Ook de unieke plek van een visuele beperkingen met betrekking tot dit onderwerp zou voldoende aandacht moeten krijgen. Hiervoor is een taak weggelegd voor ouders en school.

5. Literatuur

- Berndt, T. J., & Keefe, K. (1995). Friends' influence on adolescents' adjustment to school. *Child Development*, 66, 1312-1329.
- Billy, J. O. G., & Urdy, J. R. (1985). Patterns of adolescent friendship and effects on sexual behaviour. *Social Psychology Quarterly*, 48, 27-41.
- Boyer, C. B., Tschann, J. M., & Shafer, M. A. (1999). Predictors of risk for sexually transmitted disease in ninth grade urban high school students. *Journal of Adolescent Research*, 14, 448-465.
- Brugman, E., Goedhart, H., Vogels, T., & Zessen, G. van (1995). *Jeugd en seks 95: Resultaten van het nationale scholierenonderzoek*. Utrecht: SWP.
- Calhoun Davis, E., & Friel, L. V. (2001). Adolescent sexuality: Disentangling the effects of family structure and family context. *Journal of Marriage and the Family*, 63, 669-681.
- Claes, M. E. (1992). Friendship and personal adjustment during adolescence. *Journal of Adolescence*, 15, 39-55.
- Collins, R. L., Elliott, M. N., Berry, S. H., Kanouse, D. E., Kunkel, D., Hunter, S. B., & Miu, A. (2004). Watching sex on television predicts adolescent initiation of sexual behavior. *Pediatrics*, 114 (3), 280-289.
- Connolly, J., Ben-Knaz, R., Goldberg, A., & Craig, W. (1996). *Conceptions of romance in early adolescence*. Paper presented at the biennial meeting of the Society for Research on Adolescence, Boston.
- Connolly, J., Furman, W., & Konarski, R. (1995). *The role of social networks in the emergence of romantic relationships in adolescence*. Paper presented at the meeting of the Society for Research in Child Development, Indianapolis.
- De Gaston, J. F., Jensen, L., & Weed, S. (1995). A closer look at adolescent sexual activity. *Journal of Youth and Adolescence*, 24, 465-479.
- Duck, S. (1991). *Friends, for life: The psychology of personal relationships* (2nd ed.) New York: Harvester Wheatsheaf.
- Dunphy, D. (1963). The social structure of urban adolescent peer groups. *Sociometry*, 26, 230-246.
- Durex (2004). *Leeftijd van eerste seksuele ervaring*. <http://www.durex.com/nl>.
- Feiring, C. (1996). Concepts of romance in 15-year-old adolescents. *Journal of Research on Adolescence*, 7, 214-224.

- Furman, W., & Buhrmester, D. (1992). Age and sex differences in perceptions of networks of personal relationships. *Child Development*, 63, 103-115.
- Gamble, T. K., & Gamble, M. W. (2005). *Contacts. Interpersonal communication in theory, practice, and context*. Boston New York: Houghton Mifflin.
- Gibbons, F. X. (1986). Stigma and interpersonal relationships. In S. C. Ainlay, C. Becker, & L. M. Coleman (Eds.), *The dilemma of difference: A multidisciplinary view of stigma* (pp. 123-144). New York: Plenum.
- Gill, C. J. (1996). Dating and relationship issues. *Sexuality and Disability*, 14, 183-190.
- Graaf, H. de, Meijer, S., Poelman, J., & Vanwesenbeeck, I. (2005). *Seks onder je 25ste: Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2005*. Delft: Eburon.
- Grinhuis, D., Moonen, J., & Woudenberg, P. van (1996). *Kinderen die slecht zien. Ontwikkeling, opvoeding, onderwijs en hulpverlening*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Hansen, S. (1977). Dating choices of high school students. *The Family Coordinator*, 26, 133-138.
- Harter, S. (1997). The development of self-representations. In W. Damon (Series Ed.) & N. Eisenberg (Vol. Ed), *Handbook of child psychology* (5th ed., Vol. III). New York: Wiley.
- Hartup, W. W. (1993). Adolescents and their friends. In B. Laursen (Ed.), *Close friendships in adolescence* (pp. 3-22). San Francisco: Jossey-Bass.
- Hutchinson, H. T., & Metegrano, M. (1991). *Ci3 System*. Evanston: Sawtooth Software, Inc.
- Huurre, T. M., & Aro, H. M. (1998). Psychosocial development among adolescents with visual impairment. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 7, 73-78.
- Inman-Amos, J., Hendrick, S. S., & Hendrick, C. H. (1994). Love attitudes: Similarities between parents and between parents and children. *Family Relations*, 43, 456-461.
- Jaccard, J., Dittus, P. J., & Gordon, V. V. (1996). Maternal correlates of adolescent sexual and contraceptive behaviour. *Family Planning Perspectives*, 28, 159-165.
- Jones, G. P. (1985). *The development of intimate friendship in childhood and adolescence* (Doctoral dissertation, University of Southern California, 1985). (University Microfilms International). Dissertation Abstracts International, 46-11a, 3294.

- Kaiser Family Foundation (2002). *Teens, sex, and tv*. <http://www.kff.org/entmedia/3229-index.cfm>.
- Kalksma, S. (2005). *Oog voor elkaar. Onderzoekschrift naar vriendschapsrelaties van jongeren met een visuele beperking*. Doctoraal scriptie Pedagogiek, Universiteit van Amsterdam.
- Karofsky, P. S., Zeng, L., & Kosorok, M. R. (2000). Relationships between adolescent-parental communication and initiation of first intercourse by adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 7 (1), 1-8.
- Kef, S. (1997). The personal network of blind and visually impaired adolescents. *Journal of visual impairment and blindness*, 91 (3), 236-244.
- Kef, S. (1999). *Outlook on relations. Personal networks and psychosocial characteristics of visually impaired adolescents*. Amsterdam: Thela thesis.
- Kef, S. (2006). *Verder kijken dan de beperking. Longitudinaal onderzoek naar de psychosociale ontwikkeling en sociale netwerken van adolescenten en jongvolwassenen met een visuele beperking*. Amsterdam: VU, FPP, Orthopedagogiek.
- Kef, S., & Bos, H. (2006). Is love blind? Sexual behaviour and psychological adjustment of adolescents with blindness. *Sexuality and Disability* 24, 2, 89-100.
- Kekelis, L. S., & Sacks, S. Z. (1992). The effects of visual impairment on children's social interactions in regular education programs. In S. Z. Sacks, L. S. Kekelis, & R. J. Gaylord-Ross (Eds.), *The development of social skills by blind and visually impaired students* (pp. 59-82). New York: American Foundation for the Blind.
- Kinsman, S. B., Romer, D., Furstenberg, F. F., & Schwartz, D. F. (1998). Early sexual initiation: The role of peer norms, *Pediatrics*, 102, 1185-1192.
- Kollin, J. S. (1993). A retinal display for virtual-environment applications. In: *Proceedings of society for information display*. 1993 International Symposium, Digest of technical papers, Vol. XXXIV (p. 827). Playa del Rey, CA: Society for information display.
- Kuivenhoven, Y. (2007). *"One best friendship, two visions". Beste vriendschappen van adolescenten met een visuele beperking*. Master scriptie Pedagogiek, Vrije Universiteit Amsterdam.
- La Greca, A. M., & Prinstein, M. J. (1999). The peer group. In W. K. Silverman & T. H. Ollendick (Eds.), *Developmental issues in the clinical treatment of children and adolescents* (pp. 171-198). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.

- McBride, C. K., Paikoff, R. L., & Holmbeck, G. N. (2003). Individual and familial influences on the onset of sexual intercourse among urban African American adolescents. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71, 159-167.
- Melief, W. B. A. M., & Gorter, K. A. (1998). *Slechtzienden en blinden in Nederland. Deelrapport I: Aantallen en kenmerken*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Meschke, L. L., Bartholomae, S., & Zentall, S. R. (2000). Adolescent sexuality and parental-adolescent processes promoting healthy teen choices. *Family Relations*, 49, 143-154.
- Miller, B. C., & Benson, B. (1999). Romantic and sexual relationship development during adolescence. In W. Furman, B. B. Brown & C. Feiring (Eds.), *The development of romantic relationships in adolescence* (pp. 99-121). Cambridge University Press.
- Miller, B. C., Christopherson, C. R., & King, P. K. (1993). Sexual behaviour in adolescence. In R. Gullotta, G. Adams, & R. Montemayer (Eds.), *Adolescent sexuality* (pp. 57-76). Newbury Park, CA: Sage.
- Nikken, P. (2007). *Jongeren, media en seksualiteit. Hoe media-interesses en –gebruik samenhangen met fantasieën, opvattingen en gedrag*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut/ NJi.
- NOG (2004). *Richtlijn verwijzing van slechtzienden en blinden*. NOG: Nederlands Oogheelkundig Genootschap. Alphen a/d Rijn: Van Zuiden.
- Paul, C., Fitzjohn, J., Herbison, P., & Dickson, N. (2000). The determinants of sexual intercourse before age 16. *Journal of Adolescent Health*, 27, 136-147.
- Rosenblum, P. L. (1998). Best friendships of adolescents with visual impairments: A descriptive study. *Journal of Visual Impairments and Blindness*, 92, 593-608.
- Rubin, L. B. (1985). *The role of friendship in our lives*. New Yorker: Harper & Row.
- Sacks, S. Z., & Wolffe, K. E. (2006). *Teaching social skills to students with visual impairments. From theory to practice*. New York: AFB Press, American Foundation for the Blind.
- Schep, M. (1998). *Seksualiteit onder de loep: de seksuele ontwikkeling van slechtziende en blinde kinderen en jongeren*. Huizen: Visio.
- Sloep, A., & Reek, S. (1998). *Love is blind. Research into the perception of dating and sexuality of adolescents who are blind*, master thesis. University of Amsterdam, Amsterdam.
- Urberg, K. A., Degirmencioglu, M., Tolson, J. M., & Halliday-Scher, K. (1995). The structure of adolescent peer networks. *Developmental Psychology*, 31, 540-547.

- Van Berlo, W., & Kef, S. (in press). Visuele beperking. Hoofdstuk 3.19 voor: *Seksualiteit bij ziekte en lichamelijke beperking*. Red: Gianotten, Meihuizen-de Regt & Van Son-Schoones. Assen: Van Gorcum.
- Vanwesenbeeck, I. (1997). Female sexual power and control: From problem to promise. In A. van Lenning, M. Bekker, & I. Vanwesenbeeck (Eds.), *Feminist utopias in a postmodern era* (pp. 161-175). Tilburg: Tilburg University Press.
- Werner-Wilson, R. J., Fitzharris, J. L., & Morrissey, K. M. (2004). Adolescent and parent perceptions of media influence on adolescent sexuality. *Adolescence*, 39 (154), 303-313.
- Wit, J. de, Veer, G. van der, & Slot, N. W. (1995). *Psychologie van de adolescentie*. Baarn: Intro.
- Wolffe K. E., & Sacks, S. Z. (1997). The lifestyles of blind, low vision, and sighted youths: A quantitative comparison. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 91, 245-257.

Bijlage 1: Brief

Betreft: onderzoek naar relaties

Amsterdam, november 2007

Hallo!

Ik ben Leonie Tielen en ik studeer Orthopedagogiek aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. Ik ga een afstudeeronderzoek doen en ik wil je vragen of je mee wilt werken aan mijn onderzoek. Mijn begeleidster is Sabina Kef. Zij heeft al veel onderzoek gedaan naar de sociale ontwikkeling en contacten van jongeren met een visuele beperking, zie website www.psy.vu.nl/verderkijken.

Mijn onderzoek gaat over relaties. Zowel over het verliefd zijn, het daten en verkering krijgen als over seksualiteit. Dit onderwerp houdt veel jongeren bezig en bij deze groep is ook al veel onderzoek gedaan. Ik wil bestuderen hoe dit gaat bij jongeren met een visuele beperking. Wat verloopt er hetzelfde als bij jongeren zonder beperking en wat verloopt er anders? Hier is nauwelijks informatie over bekend, niet alleen in Nederland, maar ook wereldwijd niet. In 1998 is er wel een onderzoek gedaan, maar toen alleen bij jongeren die blind waren. Nu willen we het onderzoek graag weer herhalen, maar dan bij alle lichte tot ernstige vormen van oogproblemen. Ook kunnen hulpverleners, ouders en begeleiders door dit onderzoek jongeren met een visuele beperking betere tips over dit onderwerp geven.

Voorbeelden van vragen zijn:

Flirt je wel eens?

Vind je uiterlijk belangrijk?

Ben je wel eens verliefd geweest?

Heb je wel eens verkering gehad?

Wat vind jij of lijkt jou leuk aan seks?

Ik begrijp dat dit een persoonlijk en intiem onderwerp betreft en ik garandeer je dat alle informatie vertrouwelijk wordt verwerkt. Je kunt zelf aangeven of je het gesprek liever over de telefoon voert of dat ik thuis bij je langs kom. Het gesprek zal ongeveer 30 minuten duren.

Ik hoop dat je het leuk zal vinden om mee te werken, want voor het onderzoek is het belangrijk om zoveel mogelijk personen te interviewen. Ook als je geen of weinig ervaring hebt op het gebied van relaties en seksualiteit zou ik je graag willen interviewen. Als je mee wilt werken reageer dan binnen 14 dagen nadat je deze brief hebt ontvangen (het liefst zo snel mogelijk!) door een email met je naam en telefoonnummer te sturen naar: blindeliefde2007@hotmail.com. Eventueel kan je dan ook al aangeven wanneer het gesprek plaats zou kunnen vinden. Na afloop van het onderzoek krijg je natuurlijk een samenvatting van de resultaten. Voor meer informatie of vragen kan je contact opnemen met Sabina Kef, tel: 020-5988895.

Hopelijk spreken we elkaar binnenkort!

Met vriendelijke groet,

Leonie Tielen

vrije Universiteit amsterdam

Bijlage 2: Interview

1. Wat is je geboortedatum?

2. Sekse van de respondent.

☐ man

☐ vrouw

3. Wat is je hoogst genoten opleiding of waar ben je nu mee bezig?

☐ lbo/ mavo

☐ havo

☐ vwo

☐ mbo

☐ hbo

☐ universiteit

4. Werk je?

☐ ja

☐ nee

5. Ben je vanaf je geboorte visueel beperkt of is deze aandoening later ontstaan?

☐ geboorte

☐ later

6. Kun je nog licht en donker waarnemen, dat wil zeggen kun je zien wanneer het licht aan is of wanneer het dag of nacht is?

☐ ja

☐ nee, *ga door naar vraag 12*

7. Kun je bewegende dingen waarnemen, zoals auto's of mensen die voorbij lopen?

☐ ja

☐ nee, *ga door naar vraag 12*

8. Gebruik je braille om te lezen?

☐ ja

☐ nee

9. Kun je bekende personen herkennen als ze dicht bij je in de buurt zijn?

☐ ja

☐ nee, *ga door naar vraag 12*

10. Kun je zwartdruk, als het niet vergroot is, lezen?

☐ ja

☐ nee, *ga door naar vraag 12*

11. Kun je gezichtsuitdrukkingen bij personen waarnemen?

☐ ja

☐ nee

12. Neemt deze aandoening in ernst toe?

☐ ja

☐ nee

VRIENDEN EN ANDERE LEEFTIJDGENOTEN/(VRIJE TIJD)

13. Op welke wijze besteed je doorgaans je vrije tijd?

14. Breng je voornamelijk je vrije tijd door in gezelschap, alleen of beide evenveel?

- ☐ gezelschap ☐ alleen ☐ beide evenveel

15. Breng je voornamelijk je vrije tijd door met vrienden, met familie of met beide evenveel?

- ☐ vrienden ☐ familie ☐ beide evenveel

16. Breng je voornamelijk je vrije tijd door met mensen met een visuele beperking, zonder deze beperking of met beide evenveel?

- ☐ met ☐ zonder ☐ beide evenveel

17. Behoor je tot een vaste vriendengroep?

- ☐ ja ☐ nee

18. Hoeveel goede vrienden en/of vriendinnen heb je op dit moment?

- ☐ geen, *ga door naar vraag 21*
☐ één
☐ twee
☐ drie of meer

19. Hoe vaak praat jij met je vrienden of vriendinnen over.....

		nooit	soms	regelmatig	vaak	heel vaak
a	verliefdheid en relaties?	☐	☐	☐	☐	☐
b	dingen die je graag doet of zou willen doen op seksueel gebied?....	☐	☐	☐	☐	☐
c	dingen die jij niet wilt doen op seksueel gebied?.....	☐	☐	☐	☐	☐
d	zwangerschap en voorbehoedmiddelen?	☐	☐	☐	☐	☐
e	het gebruiken van condooms om te voorkomen dat je een soa oploopt?	☐	☐	☐	☐	☐

20. Hoeveel trek jij je aan van de mening van je vrienden of vriendinnen over seks?

- ☐ heel veel
☐ veel
☐ niet veel/niet weinig
☐ weinig
☐ heel weinig

VERLIEFDHEID EN RELATIES

21. Ben jij wel eens verliefd geweest op iemand?

- ☐ nee, *ga door naar vraag 28*
☐ ja, één keer
☐ ja, meer dan één keer

22. Waarvan kende je die persoon (of personen)?

- ☐ vriendengroep
☐ school
☐ uitgaan
☐ sport

- ☐ vakantie
- ☐ anders,

23. Wat maakte die persoon zo bijzonder?

24. Waaraan merk je het dat je verliefd bent?

25. Stel dat je een jongen of meisje leuk vindt. Denk je dat het je dan lukt om met hem of haar in contact te komen?

- ☐ ja, zeker
- ☐ waarschijnlijk wel
- ☐ misschien wel, misschien niet
- ☐ waarschijnlijk niet
- ☐ zeker niet

26. Wat doe je om diegene die je leuk vindt te laten merken dat je diegene leuk vindt?

27. Wat doe je om die persoon beter te leren kennen?

28. Flirt jij wel eens?

- ☐ ja
- ☐ nee, *ga door naar vraag 31*

29. Hoe doe je dit dan?

30. Wat vind je makkelijk hierbij en wat vind je moeilijker?

31. Hoe kom je er achter hoe diegene die je leuk vindt er uit ziet?

32. Vind je uiterlijk belangrijk?

- ☐ ja
- ☐ nee

33. Heb je eisen aan die persoon, wat betreft uiterlijk?

- ☐ ja, namelijk...
- ☐ nee

34. Wat trekt je aan, aan een persoon? Er zijn meerdere antwoorden mogelijk.

- ☐ uiterlijk
- ☐ stem
- ☐ karakter
- ☐ intelligentie
- ☐ iets anders, namelijk.....

35. Heb je wel eens een afspraakje gehad?

- ☐ ja
- ☐ nee, *ga door naar vraag 44*

36. Waarvan kende je die persoon? Er zijn meerdere antwoorden mogelijk.

- ☐ vriendengroep
- ☐ school
- ☐ uitgaan
- ☐ sport

- ☐ vakantie
- ☐ anders,

37. Wie vroeg wie?

- ☐ jij
- ☐ de ander
- ☐ iemand anders regelde de afspraak

38. Op welke leeftijd had je je eerste afspraakje?

☐ jonger dan 8	☐ 13 jaar	☐ 19 jaar
☐ 8 jaar	☐ 14 jaar	☐ 20 jaar
☐ 9 jaar	☐ 15 jaar	☐ 21 jaar
☐ 10 jaar	☐ 16 jaar	☐ 22 jaar
☐ 11 jaar	☐ 17 jaar	☐ 23 jaar
☐ 12 jaar	☐ 18 jaar	☐ 24 jaar

39. Met hoeveel verschillende personen heb je wel eens een afspraakje gehad?

40. Wat ga je meestal doen tijdens een afspraakje?

41. Doe je wat speciaals aan je uiterlijk voor een afspraakje?

- ☐ ja
- ☐ nee, *ga door naar vraag 44*

42. Wat doe je dan?

43. Vraag je aan iemand hulp om wat aan je uiterlijk te doen?

- Ja, ☐ nee
- ☐ moeder
- ☐ vader
- ☐ zus
- ☐ broer
- ☐ vriend/vriendin
- ☐ anders

44. Heb je wel eens verkering gehad?

- ☐ nee, *ga door naar vraag 58*
- ☐ ja, 1 keer
- ☐ ja, 2 of 3 keer
- ☐ ja, 4 of meer keer

45. Hoe oud was je toen je voor het eerst een vaste vriend of vriendin (verkering) kreeg?

☐ jonger dan 8	☐ 13 jaar	☐ 19 jaar
☐ 8 jaar	☐ 14 jaar	☐ 20 jaar
☐ 9 jaar	☐ 15 jaar	☐ 21 jaar
☐ 10 jaar	☐ 16 jaar	☐ 22 jaar
☐ 11 jaar	☐ 17 jaar	☐ 23 jaar
☐ 12 jaar	☐ 18 jaar	☐ 24 jaar

46. Was het voor jou duidelijk hoe je je gedraagt in een relatie? Ik kan me voorstellen dat je bijvoorbeeld niet goed weet wat wel en niet gepast in is het openbaar, maar je kan ook aan andere dingen denken.

- ☐ ja helemaal, *ga door naar vraag 48*
- ☐ redelijk duidelijk, *ga door naar vraag 48*
- ☐ soms wel onduidelijk,
- ☐ helemaal niet

47. Kan je een voorbeeld noemen?

48. Hoeveel relaties heb je gehad?

49. Heb je op dit moment een vaste relatie (verkering)?

- ☐ ja
- ☐ nee, *ga door naar vraag 56*

50. Heb je een relatie (verkering) met een jongen of een meisje?

- ☐ jongen
- ☐ meisje

51. Heeft je partner een beperking? Zo ja, welke?

- ☐ ja,
- ☐ nee

52. Waar hebben jullie elkaar ontmoet?

53. Hoe ging dat verder?

54. Hoe lang duurt je vaste relatie (verkering)?

- ☐ een maand
- ☐ twee maanden
- ☐ drie maanden
- ☐ drie tot zes maanden
- ☐ zes tot negen maanden
- ☐ negen maanden tot een jaar
- ☐ jaar tot anderhalf jaar
- ☐ anderhalf tot twee jaar
- ☐ twee tot drie jaar
- ☐ meer dan drie jaar

55. Hoe tevreden ben je over het algemeen over je vaste relatie (verkering)?

- ☐ erg tevreden
- ☐ tevreden
- ☐ niet tevreden, niet ontevreden
- ☐ ontevreden
- ☐ erg ontevreden

Ga door naar vraag 61

56. Was je laatste vaste relatie (verkering) met een jongen of een meisje?

- ☐ een jongen
- ☐ een meisje

57. Hoe lang heeft je laatste vaste relatie (verkering) geduurd?

- ☐ een maand
- ☐ twee maanden
- ☐ drie maanden
- ☐ drie tot zes maanden
- ☐ zes tot negen maanden
- ☐ negen maanden tot een jaar
- ☐ jaar tot anderhalf jaar
- ☐ anderhalf tot twee jaar
- ☐ twee tot drie jaar
- ☐ meer dan drie jaar

58. Zou je het leuk vinden om een vriend/vriendin (relatie) te hebben?

- ☐ ja
- ☐ nee

59. Ben je op zoek naar een vriend/vriendin (relatie)?

- ☐ ja
- ☐ nee

60. Wat doe je om iemand te vinden?

61. Heb je speciale eisen aan een, eventueel toekomstige, partner?

62. Maakt het jou uit of diegene een visuele beperking heeft of niet?

- ☐ liever geen beperking
- ☐ maakt niet uit
- ☐ liever wel een beperking

EERSTE SEKSUELE ERVARINGEN

63. Heb jij ervaring met tongzoenen?

- ☐ ja
- ☐ nee, *ga door naar vraag 72*

64. Hoe oud was je toen dit voor het eerst gebeurde?

☐ jonger dan 8	☐ 13 jaar	☐ 19 jaar
☐ 8 jaar	☐ 14 jaar	☐ 20 jaar
☐ 9 jaar	☐ 15 jaar	☐ 21 jaar
☐ 10 jaar	☐ 16 jaar	☐ 22 jaar
☐ 11 jaar	☐ 17 jaar	☐ 23 jaar
☐ 12 jaar	☐ 18 jaar	☐ 24 jaar

65. Was de eerste zoen wat je er van verwachtte?

- ☐ ja
- ☐ nee

66. Waarom wel/niet?

67. Waar kende je die persoon van?

- ☐ vriendengroep

- ☐ school
- ☐ uitgaan
- ☐ sport
- ☐ vakantie
- ☐ anders,

68. Hoe lang kende je die persoon al?

69. Hadden jullie al verkering?

- ☐ ja
- ☐ nee

70. Kwam er verkering uit voort?

- ☐ ja
- ☐ nee

71. Met hoeveel verschillende mensen heb je gezoend?

72. Heb jij ervaring met masturberen?

- ☐ ja
- ☐ nee, *ga door naar vraag 74*

73. Hoe oud was je toen je dit voor het eerst deed?

☐ jonger dan 8	☐ 13 jaar	☐ 19 jaar
☐ 8 jaar	☐ 14 jaar	☐ 20 jaar
☐ 9 jaar	☐ 15 jaar	☐ 21 jaar
☐ 10 jaar	☐ 16 jaar	☐ 22 jaar
☐ 11 jaar	☐ 17 jaar	☐ 23 jaar
☐ 12 jaar	☐ 18 jaar	☐ 24 jaar

74. Heb jij je wel eens seksueel opgewonden gevoeld?

- ☐ ja
- ☐ nee, *ga door naar vraag 78*

75. Hoe oud was je toen dit voor het eerst gebeurde?

☐ jonger dan 8	☐ 13 jaar	☐ 19 jaar
☐ 8 jaar	☐ 14 jaar	☐ 20 jaar
☐ 9 jaar	☐ 15 jaar	☐ 21 jaar
☐ 10 jaar	☐ 16 jaar	☐ 22 jaar
☐ 11 jaar	☐ 17 jaar	☐ 23 jaar
☐ 12 jaar	☐ 18 jaar	☐ 24 jaar

76. Welke zintuigen gebruik je om opgewonden te raken?

- ☐ visus
- ☐ geur
- ☐ geluid
- ☐ voelen

77. Hoe werkt dat? Kan je een situatie beschrijven?

78. Heb je wel eens seksuele fantasieën en welke vorm nemen deze fantasieën dan aan?

- ☐ geen fantasieën
- ☐ ja, beelden

- ☐ ja, geuren
- ☐ anders, namelijk

79. Heb jij ervaring met voelen en elkaar strelen onder de kleren?

- ☐ ja
- ☐ nee, *ga door naar vraag 81*

80. Hoe oud was je toen je dit voor het eerst deed?

☐ jonger dan 8	☐ 13 jaar	☐ 19 jaar
☐ 8 jaar	☐ 14 jaar	☐ 20 jaar
☐ 9 jaar	☐ 15 jaar	☐ 21 jaar
☐ 10 jaar	☐ 16 jaar	☐ 22 jaar
☐ 11 jaar	☐ 17 jaar	☐ 23 jaar
☐ 12 jaar	☐ 18 jaar	☐ 24 jaar

81. Heb jij ervaring met vrijen zonder kleren aan (zonder geslachtsgemeenschap)?

- ☐ ja
- ☐ nee, *ga door naar vraag 83*

82. Hoe oud was je toen je dit voor het eerst deed?

☐ jonger dan 8	☐ 13 jaar	☐ 19 jaar
☐ 8 jaar	☐ 14 jaar	☐ 20 jaar
☐ 9 jaar	☐ 15 jaar	☐ 21 jaar
☐ 10 jaar	☐ 16 jaar	☐ 22 jaar
☐ 11 jaar	☐ 17 jaar	☐ 23 jaar
☐ 12 jaar	☐ 18 jaar	☐ 24 jaar

83. Heb jij ervaring met geslachtsgemeenschap?

- ☐ ja
- ☐ nee, *ga door naar vraag 93*

84. Hoe oud was je toen dit voor het eerst gebeurde?

☐ jonger dan 8	☐ 13 jaar	☐ 19 jaar
☐ 8 jaar	☐ 14 jaar	☐ 20 jaar
☐ 9 jaar	☐ 15 jaar	☐ 21 jaar
☐ 10 jaar	☐ 16 jaar	☐ 22 jaar
☐ 11 jaar	☐ 17 jaar	☐ 23 jaar
☐ 12 jaar	☐ 18 jaar	☐ 24 jaar

85. Hoe oud was de ander (ongeveer) toen jullie de eerste keer geslachtsgemeenschap hadden?

☐ jonger dan 8	☐ 13 jaar	☐ 19 jaar
☐ 8 jaar	☐ 14 jaar	☐ 20 jaar
☐ 9 jaar	☐ 15 jaar	☐ 21 jaar
☐ 10 jaar	☐ 16 jaar	☐ 22 jaar
☐ 11 jaar	☐ 17 jaar	☐ 23 jaar
☐ 12 jaar	☐ 18 jaar	☐ 24 jaar

86. Hoe lang kende je de ander toen jullie de eerste keer geslachtsgemeenschap hadden?

- ☐ minder dan 1 week
- ☐ 1 tot 4 weken
- ☐ 1 tot 3 maanden

- ☐ 3 tot 6 maanden
- ☐ 6 tot 12 maanden
- ☐ langer dan 1 jaar

87. Wilden jullie de eerste keer allebei even graag geslachtsgemeenschap hebben?

- ☐ nee, ik werd door de ander gedwongen, *ga door naar vraag 89*
- ☐ nee, ik werd door de ander overgehaald
- ☐ ja, we wilden het allebei even graag
- ☐ nee, ik heb de ander overgehaald
- ☐ nee, ik heb de ander gedwongen

88. Hoe verliefd was je op de ander toen jullie de eerste keer geslachtsgemeenschap hadden?

- ☐ helemaal niet verliefd
- ☐ een beetje verliefd
- ☐ erg verliefd

89. Waarom ging je met die persoon naar bed/ heb je gemeenschap gehad?

- ☐ puur lust
- ☐ bevestiging mannelijkheid/ vrouwelijkheid
- ☐ liefde
- ☐ we waren er aan toe
- ☐ bewijzen naar de omgeving (anderen hadden het al gedaan)
- ☐ nieuwsgierigheid
- ☐ hij/zij vroeg erom
- ☐ het hoort bij een relatie
- ☐ we waren al zo oud
- ☐ anders, namelijk....

90. Was de eerste keer zoals je had verwacht?

- ☐ ja
- ☐ nee

91. Waarom wel/niet?

92. Met hoeveel personen ben je naar bed geweest?

Ga door naar vraag 94

93. Er kunnen verschillende redenen zijn dat iemand geen geslachtsgemeenschap heeft gehad. Welke reden(en) gelden voor jou?

- ☐ ik vind mezelf daar te jong voor
- ☐ het is er gewoon nog nooit van gekomen
- ☐ ik heb daar geen behoefte aan
- ☐ ik vind dat (een beetje) eng
- ☐ er was nooit iemand met wie ik dat wilde
- ☐ er was nooit iemand die dat ook met mij wilde
- ☐ ik wil eerst verliefd zijn
- ☐ ik wil eerst een tijdje verkering hebben
- ☐ ik wil dat niet voordat ik getrouwd ben
- ☐ mijn ouders vinden dat niet goed

- ☐ ik val alleen op mensen van mijn eigen geslacht
☐ anders, namelijk

Ga door naar vraag 95

SEKSUEEL ZELFBEELD

94. Als je denkt aan het laatste jaar, hoe tevreden ben je dan over.....

		erg tevreden	tevreden	niet tevreden/ niet ontevreden	ontevreden	erg ontevreden
a	hoe vaak je seks hebt.....	☐	☐	☐	☐	☐
b	het contact met de persoon of personen waarmee je gevreeën hebt	☐	☐	☐	☐	☐
c	hoe lekker het vrijen is	☐	☐	☐	☐	☐
d	je seksleven in het algemeen	☐	☐	☐	☐	☐

95. Wat vind jij of lijkt jou leuk aan seks? Je kunt meerder antwoorden geven.

- ☐ dat je heel dicht bij iemand anders bent
☐ de lichamelijke opwinding
☐ de seksuele spanning en avontuur
☐ ontdekken hoe het is om te vrijen
☐ de verliefdheid en romantiek
☐ dat je dan een relatie (verkering) hebt
☐ dat iemand je leuk en aantrekkelijk vindt
☐ de bevrediging van mijn seksuele behoeften
☐ het knuffelen en lekker tegen elkaar aanliggen
☐ iets anders, namelijk.....

96. Geef van de volgende beweringen aan of je het er mee eens bent. Als je ergens geen ervaring mee hebt, probeer je dan voor te stellen hoe dit voor jou zou zijn.

		helemaal mee eens	mee eens	niet mee eens/ niet mee oneens	mee oneens	helemaal mee oneens
a	als ik seksuele gevoelens heb (of zou hebben) schaam ik me.....	☐	☐	☐	☐	☐
b	ik vind seks eigenlijk vies	☐	☐	☐	☐	☐
c	ik voel me schuldig als ik seksuele gevoelens heb (of zou hebben)	☐	☐	☐	☐	☐
d	na masturberen (vrijen met mezelf) voel ik me vaak schuldig.....	☐	☐	☐	☐	☐
e	voor mij is seks belangrijk	☐	☐	☐	☐	☐
f	ik wil van alles uitproberen op het gebied van seks	☐	☐	☐	☐	☐
g	ik ben nog niet aan seks toe.....	☐	☐	☐	☐	☐
h	ik denk aldoor aan seks	☐	☐	☐	☐	☐
i	ik denk dat ik best aantrekkelijk ben.....	☐	☐	☐	☐	☐
j	ik ben tevreden over mijn geslachtsdelen	☐	☐	☐	☐	☐
k	ik vind mezelf te dik.....	☐	☐	☐	☐	☐
l	ik vind mezelf te dun.....	☐	☐	☐	☐	☐

MEDIA

97. Hoe vaak heb je in het afgelopen half jaar.....

		nooit	wel eens	regelmatig	vaak	heel vaak
a	iemand die je leuk vindt sms-jes gestuurd	☐	☐	☐	☐	☐
b	met iemand die je leuk vindt gechat of gmsn-t.....	☐	☐	☐	☐	☐
c	op een contactadvertentie op internet gereageerd	☐	☐	☐	☐	☐
d	een contactadvertentie op internet geplaatst.....	☐	☐	☐	☐	☐
e	een afspraakje gemaakt met iemand die je via internet had ontmoet	☐	☐	☐	☐	☐
f	seks gehad met iemand die je via internet had ontmoet	☐	☐	☐	☐	☐
g	seks met iemand gehad op het internet (cyber-seks of online-seks)	☐	☐	☐	☐	☐

KENNIS

98. Hieronder staat een aantal uitspraken. Geef van elke uitspraak aan of deze volgens jou juist of onjuist is. Als je het antwoord niet weet, ga dan niet gokken.

		juist	niet juist	dat weet ik niet
a	ook als een jongen tijdens de geslachtsgemeenschap niet klaarkomt, kan hij een meisje zwanger maken	☐	☐	☐
b	de pil verkleint de kans dat je hiv of een andere soa oploopt.....	☐	☐	☐
c	als je je na geslachtsgemeenschap goed wast, loop je minder snel hiv of een andere soa op	☐	☐	☐
d	als je geen (lichamelijke) klachten hebt, kun je toch een soa hebben	☐	☐	☐
e	er zijn soa's waar meisjes onvruchtbaar van kunnen worden	☐	☐	☐
f	als je de pil slikt, kun je onvruchtbaar worden.....	☐	☐	☐
g	als een meisje voor het eerst geslachtsgemeenschap heeft, bloedt ze altijd.....	☐	☐	☐
h	de meeste soa's gaan vanzelf over	☐	☐	☐

INFORMATIEBEHOEFTE

99. Hieronder staan een aantal onderwerpen die met seks te maken hebben. Waarover zou jij graag meer willen weten? Er zijn meerdere antwoorden mogelijk.

- ☐ menstruatie
- ☐ veranderingen in je lichaam tijdens of na de puberteit
- ☐ je geslachtsorganen of borsten
- ☐ homoseksualiteit
- ☐ masturbatie (met jezelf vrijen)
- ☐ hoe je het vrijen leuker of lekkerder kunt maken
- ☐ de pil, condooms en andere voorbehoedmiddelen
- ☐ hiv en aids
- ☐ andere soa's dan hiv
- ☐ maagdelijkheid

- ☐ zwangerschap en kinderen krijgen
- ☐ abortus
- ☐ versieren of in contact komen met iemand die je leuk vindt
- ☐ relaties (verkering)
- ☐ verliefdheid en andere gevoelens
- ☐ hoe je aan kunt geven wat je wel en niet wilt
- ☐ niets
- ☐ over iets anders, namelijk

GEBRUIK VOORZIENINGEN

100. Hoeveel informatie over seks heb jij gekregen

		geen	weinig	niet veel/ niet weinig	redelijk veel	heel veel
a	op school	☐	☐	☐	☐	☐
b	van een schoolarts	☐	☐	☐	☐	☐
c	van de huisarts.....	☐	☐	☐	☐	☐
d	van de GGD (Gemeentelijke Gezondheidsdienst) .	☐	☐	☐	☐	☐
e	van een jongerenwerker/	☐	☐	☐	☐	☐
f	van je ouders	☐	☐	☐	☐	☐
g	van vrienden.....	☐	☐	☐	☐	☐
h	overig	☐	☐	☐	☐	☐

101. Wat vond je van de informatie over seks die je gekregen hebt.....

		nooit informatie gekregen	slecht	matig	niet goed/ niet slecht	redelijk goed	heel goed
a	op school	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b	van een schoolarts	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c	van de huisarts.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d	van de GGD (Gemeentelijke Gezondheidsdienst).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e	van een jongerenwerker	☐	☐	☐	☐	☐	☐
f	van je ouders	☐	☐	☐	☐	☐	☐
g	van vrienden.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
h	overig	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Bijlage 3: Tabellen

* geeft een significant verschil aan tussen de groepen

Tabel 2. Ernst van visuele beperking (in percentages) N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes
Blind	19	22	16
Ernstig slechtziend	39	31	47
Matig slechtziend	42	47	37

Tabel 3. Opleidingsniveau (in percentages) N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
VMBO	10	11	7	12	6	11
Havo	3	7	0	6	0	5
VWO	2	2	2	0	3	3
MBO	38	47	30	24	41	43
HBO	30	24	37	59	24	24
Universiteit	16	9	23	0	27	14

Tabel 4. Werk (in percentages) N= 88

	Totaal	Blind	Ernstig	Matig
Ja	40	41	24	54
Nee	60	59	77	46

Tabel 5. Progressie (in percentages) N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	14	18	9	6	18	14
Nee	87	82	91	94	82	87

VRIENDEN EN ANDERE LEEFTIJDGENOTEN/(VRIJE TIJD)

Tabel 6. Vrije tijd in percentages N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Alleen	38	42	35	41	47	30
Gezelschap	14	11	16	12	15	14
Beide evenveel	48	47	49	47	38	57
Vrienden	45	51	40	59	44	41
Familie	15	9	21	6	12	22
Beide evenveel	40	40	40	35	44	38
Met een beperking	7	4	9	24	6	0
Zonder een beperking	80	78	81	65	82	84
Beide evenveel	14	18	9	12	12	16

Tabel 7. Behoren tot vriendengroep (in percentages) N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	75	87*	65*	82	79	70
Nee	25	13*	35*	18	21	30

Tabel 8. Hoeveelheid goede vrienden (in percentages)

N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Geen	1	0	2	0	3	0
Eén	0	0	0	0	0	0
Twee	9	9	9	6	9	11
Drie of meer	90	91	88	94	88	89

Tabel 9. Hoe vaak gespreksonderwerpen met vrienden worden besproken (in percentages)

N= 87

	Nooit	Soms	Regelmatig	Vaak	Heel vaak
Verliefdheid/ relaties	3	34	47	13	3
Dingen die je graag doet	39	47	10	3	1
Dingen die je niet graag doet	50	39	7	3	1
Zwangerschap en voorbehoedsmiddelen	50	39	7	2	2
Gebruiken van condooms	57	36	5	1	1
Totaal	2	62	31	3	1

Tabel 10. In welke mate de mening van vrienden aangetrokken wordt (in percentages)

N= 87

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Heel veel	0	0	0	0	0	0
Veel	2	0	5	0	0	5
Niet veel/ niet weinig	32	31	33	35	33	30
Weinig	36	44	26	41	33	35
Heel weinig	30	24	36	24	33	30

VERLIEFDHEID EN RELATIES

Tabel 11. Ooit verliefd geweest (in percentages)

N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Nee	8	7	9	0	12	8
Ja, één keer	14	13	14	6	21	11
Ja, meer dan één keer	79	80	77	94	68	82

Tabel 12. Weet men in contact te komen met de ander (in percentages)

N= 81

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja, zeker	37	43*	31*	53	30	35
Waarschijnlijk wel	40	43*	36*	29	50	35
Misschien wel, misschien niet	21	14*	28*	18	20	23
Waarschijnlijk niet	3	0*	5*	0	0	6
Zeker niet	0	0	0	0	0	0

Tabel 13. Ervaring flirten (in percentages)

N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	64	69	58	53	59	73
Nee	36	31	42	47	41	27

Tabel 14. Belangrijkheid uiterlijk (in percentages)

N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	68	76	61	71	62	73
Nee	32	24	40	29	38	27

Tabel 15. Eisen aan uiterlijk (in percentages)

N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	56	60	51	65	65	43
Nee	44	40	49	35	35	57

Tabel 16. Wat trekt je aan aan de ander? (in percentages)

N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Uiterlijk	43	62*	23*	47	35	49
Stem	34	40	28	82*	29*	16*
Karakter	82	80	84	77	88	78
Intelligentie	38	40	37	41	44	32
Iets anders	25	22	28	24	29	22

Tabel 17. Ervaring afspraakje (in percentages)

N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	77	73	81	77	71	84
Nee	23	27	19	24	29	16

Tabel 18. Waarvan ken je de persoon? (in percentages)

N= 68

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Vriendengroep	12	9	14	8	13	13
School	46	58	34	39	42	52
Uitgaan	25	24	26	31	25	23
Sport	6	12*	0*	0	4	10
Vakantie	4	6	3	0	4	7
Anders	59	58	60	54	67	55

Tabel 19. Wie vroeg wie voor afspraakje? (in percentages)

N= 68

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Jij	68	88*	49*	46	71	74
De ander	77	61*	91*	77	79	74
Iemand anders regelde het	0	0	0	0	0	0

Tabel 20. Leeftijd eerste afspraakje (in percentages)

N= 68

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Jonger dan 8	0	0	0	0	0	0
8 jaar	0	0	0	0	0	0
9 jaar	0	0	0	0	0	0
10 jaar	0	0	0	0	0	0
11 jaar	0	0	0	0	0	0
12 jaar	4	6	3	0	4	7
13 jaar	3	3	3	0	0	7
14 jaar	13	12	14	15	13	13
15 jaar	19	21	17	8	25	19
16 jaar	25	18	31	23	21	29

17 jaar	16	18	14	31	17	10
18 jaar	7	12	3	15	8	3
19 jaar	4	6	3	0	4	7
20 jaar	4	3	6	0	4	7
21 jaar	3	0	6	8	4	0
22 jaar	0	0	0	0	0	0
23 jaar	0	0	0	0	0	0
24 jaar	0	0	0	0	0	0

Tabel 21. Met hoeveel personen een afspraakje gehad? (in percentages) N= 68

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Eén	12	3*	20*	15	8	13
Twee	13	9*	17*	8	17	13
Drie	25	30*	20*	15	25	29
Vier	19	18*	20*	39	13	16
Vijf	6	9*	3*	8	8	3
Zes of meer	25	30*	20*	15	29	26

Tabel 22. Doe je wat aan uiterlijk voor een afspraakje? (in percentages) N= 68

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	68	61	74	85*	79*	52*
Nee	32	39	26	15*	21*	48*

Tabel 23. Vraag je hierbij hulp? (in percentages) N= 68

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	28	30	27	64*	16*	19*
Nee	72	70	73	36*	84*	81*

Tabel 24. Ervaring verkering (in percentages) N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	78	76	81	88	71	81
Nee	22	24	19	12	29	19

Tabel 25. Leeftijd eerste verkering (in percentages) N= 69

Leeftijd eerste verkering	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Jonger dan 8	0	0	0	0	0	0
8 jaar	0	0	0	0	0	0
9 jaar	0	0	0	0	0	0
10 jaar	1	3	0	0	0	3
11 jaar	3	3	3	7	4	0
12 jaar	7	9	6	0	8	10
13 jaar	7	12	3	0	8	10
14 jaar	13	8	17	20	13	10
15 jaar	10	12	9	0	17	10
16 jaar	23	15	31	20	25	23
17 jaar	13	9	17	27	8	10
18 jaar	15	24	6	20	8	17
19 jaar	3	3	3	0	4	3
20 jaar	3	3	3	0	4	3
21 jaar	0	0	0	0	0	0

22 jaar	1	0	3	7	0	0
23 jaar	0	0	0	0	0	0
24 jaar	0	0	0	0	0	0

Tabel 26. Duidelijk hoe te gedragen in relatie? (in percentages)

N= 69

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja, helemaal	86	88	83	80	83	90
Redelijk duidelijk	10	6	14	20	13	3
Soms wel onduidelijk	3	3	3	0	4	3
Helemaal niet	1	3	0	0	0	3

Tabel 27. Hoeveel relaties gehad? (in percentages)

N= 69

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Eén	28	32	23	27	21	33
Twee	33	27	40	40	25	37
Drie	25	21	29	27	33	17
Vier	10	12	9	7	13	10
Vijf of meer	4	9	0	0	8	3

Tabel 28. Momenteel een relatie? (in percentages)

N= 69

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	52	50	54	73	54	40
Nee	48	50	46	26	46	60

Tabel 29. Heeft je partner een beperking? (in percentages)

N= 36

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	14	18	11	27	0	17
Nee	86	83	90	73	100	83

Tabel 30. Duur huidige relatie (in percentages)

N= 36

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Een maand	6	6	5	0*	0*	17
Twee maanden	3	6	0	9*	0*	0
Drie maanden	8	6	11	18*	0*	8
Drie tot zes maanden	8	12	5	9*	8*	8
Zes tot negen maanden	3	0	5	9*	0*	0
Negen maanden tot een jaar	11	12	11	9*	23*	0
Jaar tot anderhalf jaar	17	18	16	9*	15*	25
Anderhalf tot twee jaar	11	6	16	9*	15*	8
Twee tot drie jaar	14	12	16	9*	15*	17
Meer dan drie jaar	19	24	16	18*	23*	17

Tabel 31. Tevredenheid over relatie (in percentages)

N= 36

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Erg tevreden	47	41	53	36	54	50
Tevreden	53	59	47	64	46	50
Niet tevreden, niet ontevreden	0	0	0	0	0	0
Ontevreden	0	0	0	0	0	0
Erg ontevreden	0	0	0	0	0	0

Tabel 32. Duur vorige relatie (in percentages)

N= 33

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Een maand	6	0	13	0	9	6
Twee maanden	18	12	25	0	18	22
Drie maanden	9	12	6	0	27	0
Drie tot zes maanden	12	12	13	0	0	22
Zes tot negen maanden	12	18	6	0	18	11
Negen maanden tot een jaar	9	12	6	25	0	11
Jaar tot anderhalf jaar	18	12	25	25	27	11
Anderhalf tot twee jaar	6	12	0	0	0	11
Twee tot drie jaar	9	12	6	50	0	6
Meer dan drie jaar	0	0	0	0	0	0

Tabel 33. Wil je een relatie? (in percentages)

N= 52

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	81	79	83	67	86	80
Nee	19	21	17	33	14	20

Tabel 34. Ben je op zoek? (in percentages)

N= 52

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	17	25	8	17	19	16
Nee	83	75	92	83	81	84

Tabel 35. Voorkeur wel/ geen beperking (in percentages)

N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Liever geen beperking	34	33	35	47	26	35
Maakt niet uit	66	67	65	53	74	65
Liever wel een beperking	0	0	0	0	0	0

EERSTE SEKSUELE ERVARINGEN

Tabel 36. Ervaring tongzoenen (in percentages)

N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	76	76	77	88	65	81
Nee	24	24	23	12	35	19

Tabel 37. Leeftijd eerste tongzoen (in percentages)

N= 67

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Jonger dan 8	0	0	0	0	0	0
8 jaar	0	0	0	0	0	0
9 jaar	0	0	0	0	0	0
10 jaar	0	0	0	0	0	0
11 jaar	5	6	3	7	5	3
12 jaar	6	12	0	0	9	7
13 jaar	8	6	9	0	9	10
14 jaar	16	18	15	20	9	20
15 jaar	21	9	33	13	27	20
16 jaar	21	24	18	13	23	23

17 jaar	6	9	3	13	5	3
18 jaar	10	12	9	13	14	7
19 jaar	3	3	3	7	0	3
20 jaar	3	3	3	7	0	3
21 jaar	2	0	3	7	0	0
22 jaar	0	0	0	0	0	0
23 jaar	0	0	0	0	0	0
24 jaar	0	0	0	0	0	0

Tabel 38. Eerste zoen zoals verwacht? (in percentages) N= 67

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	58	65	52	53	59	60
Nee	42	35	48	47	41	40

Tabel 39. Waarvan ken je de persoon? (in percentages) N=67

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Vriendengroep	2	3	0	0	0	0
School	34	44	24	20	36	40
Uitgaan	5	6	3	7	0	7
Sport	0	0	0	0	0	0
Vakantie	12	15	9	13	9	13
Anders	48	32*	64*	53	55	40

Tabel 40. Hadden jullie verkering? (in percentages) N= 67

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	33	35	30	33	41	27
Nee	67	65	70	67	59	73

Tabel 41. Kwam er verkering uit voort? (in percentages) N= 45

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	33	23	44	60	15	32
Nee	67	77	57	40	85	68

Tabel 42. Hoeveel personen gezoend? (in percentages) N= 67

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Eén	13	12	15	33	9	7
Twee	10	9	12	0	9	17
Drie tot vijf	19	15	24	13	14	27
Vijf tot tien	34	44	24	40	41	27
Meer dan tien	22	21	24	13	27	23

Tabel 43. Ervaring masturberen (in percentages) N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	77	96*	58*	82	71	81
Nee	23	4*	42*	18	29	19

Tabel 44. Leeftijd eerste keer masturberen (in percentages) N= 68

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Jonger dan 8	0	0	0	0	0	0
8 jaar	0	0	0	0	0	0

9 jaar	2	0	4	0	0	3
10 jaar	3	3	4	7	4	0
11 jaar	3	3	4	0	0	7
12 jaar	10	14	4	21	13	3
13 jaar	21	26	12	21	29	13
14 jaar	21	16	28	0	25	27
15 jaar	10	14	4	14	4	13
16 jaar	13	5	28	14	4	20
17 jaar	10	12	8	14	8	10
18 jaar	6	7	4	0	13	3
19 jaar	2	3	0	7	0	0
20 jaar	0	0	0	0	0	0
21 jaar	0	0	0	0	0	0
22 jaar	0	0	0	0	0	0
23 jaar	0	0	0	0	0	0
24 jaar	0	0	0	0	0	0

Tabel 45. Ervaring seksueel opgewonden (in percentages) N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	85	96*	74*	88	85	84
Nee	15	4*	26*	12	15	16

Tabel 46. Leeftijd eerste keer opgewonden (in percentages) N= 75

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Jonger dan 8	0	0	0	0	0	0
8 jaar	0	0	0	0	0	0
9 jaar	1	0	3	0	0	3
10 jaar	3	2	3	7	3	0
11 jaar	3	2	3	0	0	7
12 jaar	9	16	0	20	7	7
13 jaar	20	26	13	20	17	23
14 jaar	13	12	16	7	17	13
15 jaar	13	16	9	27	10	10
16 jaar	17	7	31	0	24	19
17 jaar	8	9	6	7	7	10
18 jaar	9	7	13	7	14	7
19 jaar	1	3	0	7	0	0
20 jaar	1	0	3	0	0	3
21 jaar	0	0	0	0	0	0
22 jaar	0	0	0	0	0	0
23 jaar	0	0	0	0	0	0
24 jaar	0	0	0	0	0	0

Tabel 47. Gebruik zintuigen om opgewonden te raken (in percentages) N= 75

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Visus	70	81*	53*	33*	69*	87*
Geur	32	30	34	53	21	32
Geluid	37	40	34	47	41	29
Voelen	75	63*	91*	80	79	68

Tabel 48. Ervaring fantasieën (in percentages)

N= 75

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Geen fantasieën	15	7*	25*	20	14	13
Ja, beelden	75	79	69	60	72	84
Ja, geluiden	1	3	0	7	0	0
Anders	17	19	16	33	17	10

Tabel 49. Ervaring voelen onder kleren (in percentages)

N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	71	73	67	77	65	73
Nee	30	27	33	24	35	27

Tabel 50. Leeftijd eerste keer voelen (in percentages)

N= 62

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Jonger dan 8	0	0	0	0	0	0
8 jaar	0	0	0	0	0	0
9 jaar	0	0	0	0	0	0
10 jaar	0	0	0	0	0	0
11 jaar	0	0	0	0	0	0
12 jaar	2	3	0	0	5	0
13 jaar	3	6	0	0	0	7
14 jaar	10	6	14	8	9	11
15 jaar	10	9	10	15	5	11
16 jaar	27	27	28	15	36	26
17 jaar	24	24	24	31	23	22
18 jaar	16	18	14	15	18	15
19 jaar	3	6	0	8	5	0
20 jaar	3	0	7	0	0	7
21 jaar	0	0	0	0	0	0
22 jaar	2	0	3	8	0	0
23 jaar	0	0	0	0	0	0
24 jaar	0	0	0	0	0	0

Tabel 51. Ervaring vrijen zonder kleren (in percentages)

N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	58	56	61	65	50	62
Nee	42	44	40	35	50	38

Tabel 52. Leeftijd eerste keer vrijen zonder kleren (in percentages)

N= 51

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Jonger dan 8	0	0	0	0	0	0
8 jaar	0	0	0	0	0	0
9 jaar	0	0	0	0	0	0
10 jaar	0	0	0	0	0	0
11 jaar	0	0	0	0	0	0
12 jaar	2	4	0	0	6	0
13 jaar	2	4	0	0	0	4
14 jaar	4	4	4	0	6	4
15 jaar	16	16	15	27	6	17
16 jaar	24	20	27	18	24	26

17 jaar	24	20	27	27	24	22
18 jaar	24	28	23	28	35	22
19 jaar	0	0	0	0	0	0
20 jaar	0	0	0	0	0	0
21 jaar	2	4	0	9	0	0
22 jaar	2	0	4	0	0	4
23 jaar	0	0	0	0	0	0
24 jaar	0	0	0	0	0	0

Tabel 53. Ervaring geslachtsgemeenschap (in percentages)

N=88

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	48	49	47	47	50	46
Nee	52	51	54	53	50	54

Tabel 54. Leeftijd eerste keer geslachtsgemeenschap (in percentages)

N= 42

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Jonger dan 8	0	0	0	0	0	0
8 jaar	0	0	0	0	0	0
9 jaar	0	0	0	0	0	0
10 jaar	0	0	0	0	0	0
11 jaar	0	0	0	0	0	0
12 jaar	0	0	0	0	0	0
13 jaar	0	0	0	0	0	0
14 jaar	5	0	10	0	6	6
15 jaar	12	18	5	0	12	18
16 jaar	12	10	15	13	0	24
17 jaar	21	18	25	38	35	0
18 jaar	36	41	30	25	29	47
19 jaar	5	5	5	0	12	0
20 jaar	2	0	5	0	6	0
21 jaar	0	0	0	0	0	0
22 jaar	5	5	5	13	0	6
23 jaar	2	5	0	13	0	0
24 jaar	0	0	0	0	0	0

Tabel 55. Leeftijd van de ander (in percentages)

N= 42

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Jonger dan 8	0	0	0	0	0	0
8 jaar	0	0	0	0	0	0
9 jaar	0	0	0	0	0	0
10 jaar	0	0	0	0	0	0
11 jaar	0	0	0	0	0	0
12 jaar	0	0	0	0	0	0
13 jaar	0	0	0	0	0	0
14 jaar	7	9*	5*	0	6	12
15 jaar	10	14*	5*	0	0	24
16 jaar	14	23*	5*	38	12	6
17 jaar	24	32*	15*	13	29	24
18 jaar	14	9*	20*	13	12	18
19 jaar	2	0*	5*	0	0	6

20 jaar	2	0*	5*	13	0	0
21 jaar	7	5*	10*	0	12	6
22 jaar	7	0*	15*	0	18	0
23 jaar	2	5	5	0	0	6
24 jaar	5	5	5	13	6	0
Ouder dan 24 jaar	5	5	5	13	6	0

Tabel 56. Hoelang kenden jullie elkaar? (in percentages)

N= 42

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Minder dan een week	2	0	5	13	0	0
Eén tot vier weken	5	9	0	0	12	0
Eén tot drie maanden	24	32	15	25	18	29
Drie tot zes maanden	17	9	25	25	12	18
Zes tot twaalf maanden	14	18	20	25	12	12
Langer dan een jaar	38	32	45	13	47	41

Tabel 57. Beide eerste keer even graag (in percentages)

N= 42

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Nee, werd gedwongen	0	0	0	0	0	0
Nee, werd overgehaald	10	0*	20*	0	18	6
Ja, even graag	91	100*	80*	100	82	94
Nee, heb ander overgehaald	0	0	0	0	0	0
Nee, heb ander gedwongen	0	0	0	0	0	0

Tabel 58. Hoe verliefd op de ander (in percentages)

N= 42

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Helemaal niet verliefd	5	5	5	0	0	12
Een beetje verliefd	19	23	15	13	24	18
Erg verliefd	76	73	80	88	77	71

Tabel 59. Reden(en) voor geslachtsgemeenschap (in percentages)

N= 42

	Totaal	Jongens	Meisjes
Puur lust	45	41	50
Bevestiging mannelijkheid/ vrouwelijkheid	26	14	40
Liefde	91	96	85
We waren er aan toe	86	91	80
Bewijzen naar de omgeving	0	0	0
Nieuwsgierigheid	86	86	85
Hij/ zij vroeg erom	26	18	35
Het hoort bij een relatie	33	41	25
We waren al zo oud	10	14	5
Anders	14	23	5

Tabel 60. Eerste keer zoals verwacht? (in percentages)

N= 42

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Ja	55	68	40	63	59	47
Nee	45	32	60	38	41	53

Tabel 61. Hoeveel bedpartners (in percentages)

N= 42

	Totaal	Jongens	Meisjes	Blind	Ernstig	Matig
Eén	33	27	40	13	47	29
Twee	17	27	5	0	6	35
Drie	19	18	20	38	6	24
Vier	17	18	15	25	18	12
Vijf	7	5	10	13	12	0
Zes of meer	7	5	10	13	12	0

Tabel 62. Reden(en) geen geslachtsgemeenschap (in percentages)

N= 46

	Totaal	Jongens	Meisjes
Te jong	22	13	30
Is er nog nooit van gekomen	57	74*	39*
Geen behoefte aan	26	4*	48*
Vindt dat (een beetje) eng	40	35	44
Er was nooit iemand met wie ik dat wilde	44	30	57
Er was nooit iemand die dat met mij wilde	20	26	13
Wil eerst verliefd zijn	83	83	83
Wil eerst een tijdje verkering hebben	76	70	83
Wil eerst getrouwd zijn	24	9*	39*
Mijn ouders vinden dat niet goed	15	9	22
Val op mensen van hetzelfde geslacht	0	0	0
Anders	13	13	13

SEKSUEEL ZELFBEELD

Tabel 63. Tevredenheid (in percentages)

N= 42

	Erg tevreden	Tevreden	Neutraal	Ontevreden	Erg ontevreden
Hoe vaak je seks hebt	36	41	10	5	0
Contact met persoon/ personen	52	29	17	2	0
Hoe lekker het vrijen is	50	41	5	5	0
Seksleven in het algemeen	41	38	14	7	0

Tabel 64. Wat vindt of lijkt jou leuk aan seks? (in percentages)

N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes
Dat je heel dicht bij iemand anders bent	93	91	95
De lichamelijke opwinding	91	100*	81*
De seksuele spanning en avontuur	83	89	77
Ontdekken hoe het is om te vrijen	61	64	58
De verliefdheid en romantiek	93	96	91
Dat je dan een relatie hebt	63	62	63
Dat iemand je leuk en aantrekkelijk vindt	85	89	81
De bevrediging van mijn seksuele behoeften	69	76	63
Het knuffelen en tegen elkaar aan liggen	96	96	98
Iets anders	14	20	7

Tabel 65. Beweringen seksueel zelfbeeld (in percentages)

N= 88

	Totaal			Jongens			Meisjes		
	Eens	Neutraal	Oneens	Eens	Neutraal	Oneens	Eens	Neutraal	Oneens
Schaam me voor seksuele gevoelens*	5	17	78	0	11	89	9	23	68
Ik vind seks eigenlijk vies	1	6	93	2	2	96	0	9	91
Schuldig voelen: seksuele gevoelens	1	2	97	0	4	96	2	0	98
Schuldig voelen: masturberen*	13	9	78	4	7	89	21	12	67
Voor mij is seks belangrijk	34	30	36	40	29	31	28	30	42
Alles willen uitproberen*	41	25	34	56	20	24	26	30	44
Ik ben nog niet aan seks toe*	19	10	41	7	4	89	32	16	51
Ik denk aldoor aan seks*	6	6	89	9	9	82	2	2	96
Ik denk dat ik best aantrekkelijk ben	42	40	18	36	47	18	49	33	19
Tevreden over geslachtsdelen	86	9	5	85	13	2	86	10	5
Ik vind mezelf te dik*	9	19	72	2	16	82	16	23	61
Ik vind mezelf te dun	7	9	84	9	13	78	5	5	90

Tabel 66. Beweringen seksueel zelfbeeld totaal (in percentages)

N= 88

	Helemaal eens	Eens	Neutraal	Oneens	Helemaal oneens
Positief seksueel zelfbeeld	0	21	65	12	0
Seksuele schuld en schaamte	0	0	8	41	51
Sterke gerichtheid op seks	0	4	35	52	8

MEDIA

Tabel 67. Hoe vaak in het afgelopen jaar... (in percentages)

N= 88

	Nooit	Wel eens	Regelmatig	Vaak	Heel vaak
Leuk iemand sms-jes gestuurd	22	25	15	18	21
Leuk iemand gechat/ gmsn-t	33	17	15	18	17
Op contactadvertentie internet gereageerd	94	3	2	0	0
Contactadvertentie op internet geplaatst	96	5	0	0	0
Een afspraakje met iemand van internet gemaakt	85	14	1	0	0
Seks met iemand gehad van het internet	96	5	0	0	0
Seks gehad op het internet (online-seks)	98	2	0	0	0
Flirten via sms of chat	17	21	24	23	15
Online daten	81	19	0	0	0

KENNIS

Tabel 68. Kennis (in percentages)

N= 88

	Totaal				Jongens				Meisjes			
	Juist	Onjuist	Weet niet		Juist	Onjuist	Weet niet		Juist	Onjuist	Weet niet	
Als een jongen niet klaarkomt, kan hij het meisje toch zwanger maken	63	32	6		67	31	12		58	33	9	
De pil verkleint de kans dat je hiv of een andere soa oploopt	9	88	3		13	82	4		5	93	2	
Als je je na de seks goed wast, loop je minder snel hiv of een andere soa op	14	63	24		18	53	29		9	72	19	
Als je geen lichamelijke klachten hebt, kun je toch een soa hebben	90	1	9		93	9	7		86	2	12	
Er zijn soa's waar meisjes onvruchtbaar van kunnen worden*	67	2	31		53	4	42		81	0	19	
Als je de pil slikt kun je onvruchtbaar worden	15	56	30		13	49	38		16	63	21	
Als meisje voor het eerst geslacht-gemeenschap heeft, bloedt ze altijd	8	77	15		7	69	24		9	86	5	
De meeste soa's gaan vanzelf over	6	81	14		9	73	18		2	88	9	

INFORMATIEBEHOEFTE

Tabel 69. Waar zou je graag meer over willen weten? (in percentages)

N= 88

	Totaal	Jongens	Meisjes
Menstruatie	3	4	2
Veranderingen in je lichaam	8	4	12
Je geslachtsorganen of borsten	17	18	16
Homoseksualiteit	9	11	7
Masturbatie	11	13	9
Hoe je leuker/ lekkerder kan vrijen	44	58*	30*
Pil, condoom, andere voorbehoedsmiddelen	27	31	23
Hiv en aids	34	33	35
Andere soa's	40	38	42
Maagdelijkheid	11	18	5
Zwangerschap en kinderen krijgen	34	33	35
Abortus	19	24	14
Versieren/ contact maken	38	47	28
Relaties	34	40	28
Verliefdheid en andere gevoelens	22	27	16
Je kunt aangeven wat je wel of niet wilt	30	22	37

Niets	21	16	26
Iets anders	8	7	9

GEBRUIK VOORZIENINGEN

Tabel 70. Hoeveelheid informatie (in percentages)

N= 88

	Geen	Weinig	Neutraal	Redelijk veel	Heel veel
School	2	23	36	38	1
Schoolarts	92	7	1	0	0
Huisarts*	82	11	5	2	0
GGD	90	8	2	0	0
Jongerenwerker	97	2	1	0	0
Ouders	15	11	30	36	8
Vrienden	16	25	21	30	9
Overig	55	17	14	11	3

Tabel 71. Kwaliteit van informatie (in percentages)

N= 88

	Geen info	Slecht	Matig	Neutraal	Redelijk goed	Heel goed
School	2	2	19	22	49	6
Schoolarts	93	0	6	1	0	0
Huisarts*	84	0	0	3	10	2
GGD	91	0	1	0	6	2
Jongerenwerker	98	0	0	2	0	0
Ouders	15	0	3	13	58	14
Vrienden	16	2	9	17	47	9
Overig	56	3	3	11	21	6